

COMENTARIILE NEOPLATONICE LA CATEGORIILE ARISTOTELICE: PORFIR, DEXIP, AMMONIUS

ANCA-GABRIELA GHIMPU

Introducere

După mărturia lui Cicero din *Topica*¹ (44 î.e.n), opera lui Aristotel nu se bucura de foarte multă atenție în perioada respectivă. Primul impuls de trezire a interesului față de Aristotel a fost dat de ultimul conducător al Lyceum-ului, Andronicus din Rhodos, care a pus bazele primei ediții a operei aristotelice (60 î.e.n.), scriind totodată și comentarii la unele tratate. El este considerat primul autor al unui comentariu la tratatul despre *Categorii*². Până la sfârșitul secolului I î.e.n. au fost produse cinci comentarii diferite la tratatul despre *Categorii*³. Din aceste comentarii s-au păstrat numai câteva fragmente menționate în comentariul la *Categorii* al lui Simplicius. Cele mai vechi comentarii aristotelice provin de la peripateticieni din sec. II e.n. dintre care cele mai importante aparțin lui Alexandru din Afrodisia⁴. Deși tradiția comentariilor aristotelice începuse, o adevărată explozie a interesului pentru Aristotel nu se va mai produce decât abia odată cu Porfir, elevul lui Plotin, în sec. III e.n. În orice caz, în primele secole ale erei noastre, interesul principalelor școli filosofice – stoică, platonică sau aristotelică – se concentra aproape exclusiv asupra *Categoriilor*⁵. Comentariul lui Porfir se încadrează în tendința generală a neoplatonismului de a face categoriile aristotelice compatibile platonismului, iar pentru aceasta Porfir a trebuit să meargă împotriva maestrului său, care se înscria în altă linie de interpretare⁶, de această dată de critică radicală, a categoriilor aristotelice.

¹ Cicero, *Topica*, cap. 3, trad. de T. Diaconescu, C. Sălăvăstru, Editura Universității „Al. Ioan Cuza”, Iași, 2010.

² A.H. Armstrong, *The Cambridge History of Later Greek and Early Medieval Philosophy*, Cambridge University Press, 1967, p. 115.

³ Dar și o versiune dorică a tratatului, despre care se credea că ar aparține vechiului pitagorician Archytas, și două compendii de filosofie aristotelică.

⁴ Care fusese numit la conducerea școlii peripatetice între 198 și 209.

⁵ Acestea sunt observațiile lui Richard Sorabji în cap. 1, „The ancient commentators on Aristotle”, în *Aristotle Transformed: the Ancient Commentators and their Influence*, Duckworth, 1990, p. 1.

⁶ Această direcție de interpretare, începută probabil odată cu Andronicus, a fost continuată de unii reprezentanți ai școlii platonice: în comentariul lui Simplicius sunt menționați Atticus, Lucius și Nicostratus, care au formulat critici virulente la adresa categoriilor aristotelice, care l-au inspirat și pe Plotin în propria sa critică.

1. Comentariile lui Porfir⁷

„Pentru că a scris tratatul elementar al categoriilor pentru începători, în timp ce pentru cei înaintați a dat Metafizica”
Comentariile lui Porfir

Tratul are o formă dialogală, fiind organizat în întrebări și răspunsuri. Se începe cu etimologia verbului *kategorēin* – care inițial avea sensul juridic de a acuza în contextul unei pledoarii –, după care se justifică necesitatea de a da noi sensuri unor cuvinte din limba curentă, consecință inevitabilă avansării unei cercetări filosofice: „(...) filosofii, interpretând lucruri necunoscute celor mai mulți și având nevoie de nume noi pentru înfățișarea celor găsite de ei, uneori au alcătuit ei înșiși expresii noi și neobișnuite, altele s-au folosit de cele existente pentru indicarea lucrurilor găsite de ei”⁸.

Al doilea aspect luat în discuție sunt diferitele titluri sub care se pare că a circulat tratatul aristotelic și legitimitatea lor (*Înainte de Topicii*, *Cele zece categorii*, *Despre genurile de ființă*, *Despre cele zece genuri*), demonstrându-se că singurul adecvat este cel *Despre Categoriile*. Aici merită menționat următorul aspect: Porfir consideră că tratatul se referă exclusiv la cuvinte în măsura în care ele semnifică lucrurile și dă ca argument principal faptul că împletirea cuvintelor și nu a lucrurilor reale produce predicția⁹. Analizând felul în care se exprimă Aristotel când vorbește despre cele rostite fără legătură ca semnificând ori substanță, ori mărime, ori altă categorie, Porfir remarcă pe bună dreptate că „într-adevăr, lucrurile nu semnifică, ci sunt semnificate”¹⁰. Lucrurile, deși infinite ca număr, se pot grupa în specii și genuri, fiecărei grupe corespunzându-i un nume care desemnează categoria din care el face parte. Câte genuri de realități descoperim, tot atâtea categorii sau genuri care le semnifică trebuie să avem în vedere: „Întrucât însă lucrurile sunt multe prin număr, una fiind ca specie sau gen, s-a găsit că infinitatea realităților, ca și a expresiilor ce le semnifică, este cuprinsă în zece genuri, prin care ele pot fi descrise. Așadar, în zece diferențe generice fiind cuprinse realitățile, zece au fost și

⁷ Elev al lui Longin și apoi al lui Plotin, a cărui operă a editat-o, Porfir Fenicianul (233–305) a scris mai multe comentarii ale operelor aristotelice, dintre care o introducere (*Isagoga*) și două comentarii la *Categoriile*, cel de față și cel intitulat *Comentariu la Categoriile către Gedalios*, care s-a pierdut. Odată cu Porfir, „interpretarea aristotelică ia, în Răsăritul grec și bizantin, ca și în Apusul latin, un avânt fără echivalent în istoria filosofiei”, după cum remarcă filosoful român Constantin Noica („Comentariile lui Porfir”, în Porfir, Dexip, Ammonius, *Comentarii la categoriile lui Aristotel*, trad. de Constantin Noica, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1968, p. 6).

⁸ „Comentariile lui Porfir”, în *op. cit.*, p. 42.

⁹ Spre deosebire de Platon, care, după cum am văzut în analiza *Sofistului*, considera că legătura dintre noțiuni în cadrul predicției reflectă împletirea reală a lucrurilor, însă trebuie precizat că Platon vorbea în primul rând de realități inteligibile, Porfir vorbește în schimb aici de realități sensibile, în raport cu care logica și discursul sunt ceva distinct. Dar când este vorba de inteligibil, și Porfir este, evident, platonician.

¹⁰ „Comentariile lui Porfir”, în *op. cit.*, p. 44.

cuvintele ce le indică potrivit genurilor lor, iar cuvintele sunt cuprinse în aceste clase”¹¹. Porfir nu se întreabă cum s-a ajuns de fapt la acest număr, ci îl ia ca atare și insistă, după cum am văzut, asupra corespondenței perfecte dintre categorii și genurile ființei.

În ce privește celebra clasificare aristotelică a relațiilor dintre nume și noțiuni în omonime, sinonime și paronime, ea este completată cu alte două tipuri, *polinimia*¹², care are loc când aceluiași sens îi corespund mai multe nume, și *heteronimia*, când lucrurile au și sensuri și nume diferite. Porfir precizează că Aristotel le-a neglijat pe acestea din urmă întrucât nu serveau demersului său și a menționat mai întâi omonimele pentru că a interpretat omonimic ideea de ființă prin „dispersarea” ei în pluralitatea categorială. O altă noutate¹³ pe care o aduce abordarea neoplatonicului este distincția între omonimia accidentală (care se produce întâmplător) și omonimia „gândită”¹⁴, numită astfel pentru că prezintă o anumită „rațiune”. Aceasta din urmă se împarte după asemănare, după analogie, pornind de la unitate și tinzând spre unitate. Primul tip de omonimie, care de altfel corespunde exemplului aristotelic de omonimie dintre omul viu și cel pictat, se face pe baza unei asemănări de care devenim conștienți atunci când, de pildă, recunoaștem într-o pictură forma de „om”. Al doilea tip este omonimia după analogie care, în ultimă instanță se reduce tot la o asemănare, dar nu între lucruri, ci între raporturile dintre ele. Porfir dă ca exemplu felul analogic în care numim „principiu” unitatea pentru număr, punctul pentru linie, izvorul pentru râuri sau inima pentru viețuitor. Al treilea tip de omonimie corespunde celui pe care Aristotel îl definea ca omonimie de la unitate (*aph'henos*) și în acest sens este invocat celebrul exemplu al medicinei, unica știință pornind de la care lucruri diferite ca gen sunt numite „medicale”. Al patrulea tip este asemănător celui de dinainte, cu diferența că termenul unic față de care se raportează lucruri diferite ca gen reprezintă un scop unic spre care tind acestea (adică *pros hen*) și de la care își iau numele, „așa cum, existând faptul sănătății, cel ce se însănătoșește îl ia drept țintă, iar câte o mâncare este denumită sănătoasă sau o plimbare și o lectură sunt și ele sănătoase”¹⁵. Raportul față de același termen

¹¹ *Ibidem*, p. 45.

¹² Corespunzând sensului pe care îl dăm noi astăzi sinonimiei. Avem astfel lista completă a tuturor relațiilor posibile între nume și noțiuni.

¹³ Noutatea de care vorbim este față de tratatul despre *Categorii*, și nu față de gândirea aristotelică, de la care se inspiră Porfir, căci Aristotel afirmase că omonimia Ființei nu e „din întâmplare” (*apodyches*). După cum am văzut în capitolul anterior, în *Etica nicomahică*, I, 6, 1096b 26–30, plecând de la problema omonimiei Binelui, Aristotel clasifică tipurile generale de omonimie neîntâmplătoare (*ouk apodychês*) în trei subclase: omonimie datorată originii comune (*aph'henos*), referinței comune (*pros hen*) sau analogiei (*kat'analogian*). Iar ființa (*on*) intra în penultima subclasă (*pros hen*), cum se vede din *Metafizica*, 1003b 6–10, în care unitatea categoriilor provenea din faptul ca toate stau în raport cu substanța (*ousia*).

¹⁴ Această distincție apare și în *Isagoga*, lucrare de introducere la *Categorii* ce are ca obiect nu predicamentele, ci predicabilele. Tratatul este de o deosebită importanță pentru istoria filosofiei întrucât aici își are originea celebra „ceartă a universalilor” din Evul Mediu.

¹⁵ „Comentariile lui Porfir”, *ed. cit.*, p. 55.

(*pros hen*) devine o specie de echivocitate „esențială” la neoplatonic, deși la Aristotel acest raport nu era omonimic, ci mai degrabă intermediar între omonimie și sinonimie. Înainte de a trece la discuția propriu-zisă despre categorii, se reiau tipurile de relație menționate și se detaliază cu exemple, se analizează predicția ca rostire pe bază de legătură, apoi se trece la diviziunea realităților și a cuvintelor dătătoare de sens. Cea mai elementară diviziune a acestora este cea între substanță și accident în general, apoi între substanță universală, substanță particulară, accident universal și accident particular. Porfir explică în detaliu cum a ajuns Aristotel la această clasificare, pentru care utilizase o terminologie specifică.

Astfel, expresia „a fi într-un subiect” este echivalentă accidentului, în timp ce „a se spune despre un subiect” este trăsătura universalului, singurul care se poate predica. Negațiile acestor expresii corespund substanței, care nu se află într-un subiect, având o existență independentă, respectiv particularului, pentru care esențial este faptul „de a nu se predica despre nici un subiect”. Combinând cele două expresii și negațiile lor se ajunge la cele patru tipuri: substanța universală sau ceea ce se spune despre subiect dar nu este în subiect, substanța particulară sau ceea ce nu se spune despre un subiect și nici nu este în vreun subiect, accidentul universal sau ceea ce se spune despre un subiect și este în subiect și accidentul particular, sau ceea ce nu se spune despre un subiect dar este într-un subiect¹⁶.

În ce privește expresia „a fi în ceva” prin care Aristotel definește ontologic accidentul ca inerent unui subiect, neoplatonicul se simte dator să explice multiplele accepțiuni ale lui *a fi în ceva* pentru a lămuri și mai bine sensul în care l-a folosit Aristotel. Astfel, „a fi în ceva” înseamnă, într-o primă accepțiune, a fi într-un loc anume, apoi a fi conținut în ceva, ca de pildă apa într-o cupă; de asemenea, „a fi în ceva” mai are și sensul de parte a unui întreg sau felul în care se reflectă întregul în toate părțile sale, felul speciei de a fi într-un gen, dar și felul de a fi al genului într-o specie a sa. Mai sunt și felul de a fi în scopul atins (ca de pildă a fi în starea de fericire), a fi în puterea cuiva și felul de a fi al formei în materie. Dintre aceste sensuri, Porfir afirmă că sensul expresiei aristotelice de „a fi într-un subiect” trebuie raportat la cel din urmă. În opinia sa, relația dintre formă și materie i-a servit lui Aristotel ca model pentru relația dintre substanță și accident întrucât forma, la fel ca și accidentul, este inseparabilă de subiectul său, materia. Accidentul, cu toate că nu poate exista *în afara* subiectului, el se poate separa de el, nu în sensul unei existențe separate, ci prin simpla dispariție.

„A se enunța despre un subiect” se referă întotdeauna la predicția esențială, iar pentru a fi posibilă trebuie să îndeplinească două condiții – predicatul să fie universal¹⁷ și să se refere, evident, la esența subiectului. În termeni aristotelici, acest lucru se traduce prin potrivirea atât de sens cât și de nume, în cazul predicției

¹⁶ Această clasificare are și următoarea consecință remarcată de Porfir și asupra căreia vom reveni: „Speciile și genurile substanțelor sunt ele însele substanțe, cele ale accidentelor sunt accidente” (în *op. cit.*, p. 66).

¹⁷ Ca noțiune, sfera predicatului logic trebuie să fie mai mare decât cea a subiectului logic.

accidentale existând doar potrivire de nume: „Așa încât acel lucru «se enunță despre subiect» care, fiind luat în chip mai larg decât subiectul, poate să se acorde cu acesta și după nume, și după sens, adică poate fi spus sinonimic despre subiect. Așa sunt speciile și genurile subiectelor, fie că acestea sunt substanțe, fie că sunt accidente”¹⁸.

Celor zece categorii corespunzându-le zece genuri supreme de realități, fiecare dintre acestea sunt divizibile în specii cu ajutorul diferențelor, creându-se astfel, în interiorul fiecărui gen, raporturi de subordonare față de genul superior și de supraordonare față de specia subalternă. Astfel, ansamblul existenței ne este prezentat de neoplatonic ca o ierarhie ce începe cu indivizii, continuă cu specia ultimă, trece prin alte specii și genuri intermediare ajungând la genul suprem¹⁹. La această ierarhie contribuie diferențele specifice care diferă și ele de la gen la gen: astfel, genul cunoașterii nu se va divide în specii prin diferențe ca „înaripat”, „terestru” sau „acvatic”, care aparțin, în schimb, viețuitorului. Diferențele pot fi de două feluri: formatoare, caz în care ele se situează deasupra speciei pe care o generează (în cazul viețuitorului, „viu” și „sensibil” sunt astfel de diferențe căci, adăugate substanței în general, ele produc viețuitorul ca specie de substanță) sau divizive, atunci când ele se află sub genul pe care îl împart (pentru viețuitor, de pildă, rațional și nerațional). Această distincție, pe care de altfel Aristotel nu o face în textul său, este importantă pentru Porfir în măsura în care ea rezolvă o dificultate aparentă a textului aristotelic; astfel, la sfârșitul capitolului 3 al tratatului, Aristotel spune că „la genurile rânduite unele sub altele, nimic nu se opune să fie aceleași diferențe, căci genurile superioare se enunță despre cele de sub ele, așa încât toate câte sunt diferențe ale predicatului vor fi și ale subiectului”²⁰. Porfir vede o aparentă contradicție între prima parte a afirmației, în care Aristotel dă de înțeles prin faptul că nimic nu se opune ca diferențele să fie aceleași la genurile subalterne, că de fapt aceste diferențe pot la fel de bine să difere, și a doua parte în care susține că toate diferențele predicatului sunt și ale subiectului. Dar dacă ținem cont de distincția dintre diferențe formatoare și diferențe divizive, atunci ne dăm seama că într-adevăr contradicția e aparentă: astfel, toate câte sunt diferențele formatoare ale predicatului vor fi și ale subiectului, în timp ce diferențele divizive pot să difere chiar dacă avem de-a face cu genuri subalterne. De exemplu, diferența „rațional” care se adaugă viețuitorului pentru a da specia „om” este o diferență divizivă pentru viețuitor; ea este esențială pentru om dar nu și pentru viețuitor (nu orice viețuitor este și rațional). Însă diferența „viu și sensibil”, diferență formatoare pentru genul viețuitorului, se poate predica și despre subiectul om (orice om fiind totodată o substanță vie și sensibilă).

¹⁸ „Comentariile lui Porfir”, în *op. cit.*, p. 73.

¹⁹ Ierarhia de genuri și specii este exemplificată în *Isagoga* pentru cazul substanței, subînțelegându-se că ea există în sânul fiecărei categorii; redarea ei a căpătat numele de *arbore porfirian*.

²⁰ *Categorii*, trad. de Constantin Noica, Humanitas, 1994, p. 11.

Analiza propriu-zisă a categoriilor începe cu precizarea că numărul lor nu reprezintă o diviziune a unui gen unic în zece specii, ci este vorba „de o enumerare privitoare la primele zece genuri și la cele zece categorii corespunzătoare celor zece genuri”²¹. Din acest aspect al inexistenței unui gen unic care s-ar divide în zece specii de categorii decurge și imposibilitatea definirii lor; fiind cele mai generale, nu există un alt gen deasupra lor care să le cuprindă pe toate, de aceea lui Porfir i se pare firesc felul în care le-a prezentat Aristotel, adică prin exemple relevante și prin caractere proprii.

Porfir este întru totul de acord cu Aristotel să plaseze substanța la început datorită anteriorității sale prin natură, ea fiind o condiție de posibilitate ontologică și logică a tuturor celorlalte realități, ordonate pe cele nouă genuri. Dintre cele trei sensuri ale substanței menționate în *Metafizica*, materia, forma și compusul lor, neoplatonicul precizează că Aristotel operează aici cu sensul de compus²², întrucât echivalentul ontologic al primei categorii a tratatului este substanța sensibilă, considerată fie în mod particular, fie în mod universal. Dar valoare ontologică are, după cum știm, doar prima.

Întâietatea acordată de Aristotel substanței prime nu pare să-l incomodeze pe neoplatonic, el singur explicând în detaliu acest fapt: individualul este subiectul prim al tuturor accidentelor care se pot afla în el și subiectul ultim al oricărei enunțări, în sensul că este subiectul prin excelență al enunțării unei substanțe secunde sau a unui accident despre el, dar nefiind predicabil la rândul său despre altceva. Ca și neoplatonic, Porfir va considera că, prin natură, cele inteligibile sunt prime²³, însă faptul că aici e vorba de cuvinte semnificative ale lucrurilor reale, îl determină să justifice opțiunea lui Aristotel de a numi substanță prin excelență individualul printr-o teorie a cunoașterii, inspirată probabil tot de Aristotel; astfel, în ordinea achiziției de cunoștințe, omul percepe mai întâi individualul pentru care caută un nume la care ajunge în final prin generalizarea unor caracteristici ale lucrurilor particulare întâlnite în experiența sa. Porfir subliniază astfel existența pur mentală a speciilor și genurilor, cel puțin a celor care se referă la lucrurile sensibile. Substanțele secunde sunt speciile și genurile corespunzătoare substanței prime și nu toate speciile și genurile în general (căci există și specii sau genuri ale accidentelor, după cum o arată limpede existența celorlalte nouă categorii).

Din moment ce orizontul ontologic conturat de categoriile aristotelice se împarte între substanță și accident, Porfir se întreabă de care parte se situează

²¹ „Comentariile lui Porfir”, în *op. cit.*, p. 80.

²² Dar sensul de compus se potrivește numai substanței individuale. Specia și genul ar ține de formă, dar cum forma nu poate exista în afara materiei (cu excepția formei pure care este divinitatea), ele practic nu există, fiind numite substanțe doar în mod secund și indicând mai degrabă un mod de-a fi sau o calitate după cum s-a arătat în analiza *Categoriilor* și a *Metafizicii*.

²³ Și chiar afirmă despre Aristotel că „în chip principal și prin excelență sunt socotite de el însuși cele inteligibile, de speța celor concepute de intelectul divin și – dacă ar exista – ideile (...)”, în *op. cit.*, p. 86.

diferența specifică²⁴. Aceasta este definită de neoplatonic, urmând indicațiile lui Aristotel, ca și calitate substanțială²⁵, intermediară între substanță și accident, dar totuși mai apropiată de substanță, întrucât suprimarea ei ar duce la suprimarea substanței: „De aceea, ca fiind împlinitoare de substanță, diferența este gândită în definiția substanței, iar cele ce împlinesc substanța au caracter substanțial”²⁶.

Pentru a vedea ce este cu adevărat propriu substanței și numai ei, Porfir identifică trei sensuri ale propriului, dintre care primele două sunt, de fapt, „improprii” în măsura în care ele ori aparțin și unor non-substanțe ori nu aparțin tuturor tipurilor de substanțe. De exemplu, caracterul de a nu fi într-un subiect este propriu și diferenței; faptul de a fi ceva anumit (unic și determinat) este propriu doar substanței individuale, în timp ce faptul de a se enunța sinonimic revine doar celei secunde. Faptul că nimic nu se opune substanței este comun și cantității, iar că ea nu suportă gradații este comun și relației. Ceea ce este cu adevărat propriu substanței – constă în faptul că, aceeași rămânând, ea poate primi succesiv contrarii. Acestea din urmă reprezintă calități sau alte aspecte contrare²⁷ ce revin substanței în mod accidental și pe care ea le primește succesiv fără să devină altceva decât este, în timp ce nici o altă categorie nu primește contrarii fără a se schimba totodată și ea. Lucrul acesta se petrece întrucât substanța suportă numai contrarii ce „vin dinafara ei”, adică accidentale, și nu pe cele contrare calităților sale esențiale: „Substanțele, câte una la număr, primesc pe rând contrariile exterioare, ceea ce nu înseamnă altceva decât contrariile ivite pe baza celor nouă genuri”²⁸. Astfel, e în natura focului să fie cald, deci el nu va putea fi primitor de răceală. Apa, a cărei natură este să fie umedă, nu poate primi uscăciunea, în schimb poate primi ca și contrarii caldul și recele. Substanțele secunde sunt considerate ca primitoare de contrarii doar în măsura în care le considerăm substanțe, dar autenticul substrat al contrariilor nu poate fi decât substanța individuală.

În ce privește cantitatea, comentatorul neoplatonic consideră că a fost în mod just plasată după substanță, în măsura în care un lucru are o anumită dimensiune²⁹ înainte de a fi într-un anume fel. În plus, cantitatea împărtășește cu substanța unele proprietăți, cum ar fi faptul că nu admite contrarii sau gradații, dar propriu prin excelență îi este faptul de a fi egală sau inegală. În ce privește clasificarea mărimilor, Porfir reia tot ce afirmase Aristotel, detaliind anumite aspecte (cum ar fi

²⁴ Pentru o discuție detaliată a statutului diferenței ca și calitate substanțială la Aristotel, Alexandru din Afrodisia, Porfir și Lucius, a se vedea articolul lui J. Ellis, „Alexander’s Defense of Aristotle’s Categories”, în *Phronesis*, nr. 39, 1994, pp. 69–89.

²⁵ În traducerea lui Noica, *ed. cit.*, p. 91, diferențele sunt numite „calități împlinitoare de substanță”.

²⁶ „Comentariile lui Porfir”, în *op. cit.*, p. 92.

²⁷ Sau pot fi contrarii care aparțin altor categorii, de exemplu, aceeași substanța poate avea succesiv mărimi diferite, sau își poate schimba locul etc.

²⁸ „Comentariile lui Porfir”, în *op. cit.*, p. 96.

²⁹ Sau, cum ar zice Descartes, o anumită *întindere* (*res extensa*). Astfel, suprimând tri-dimensionalitatea corpului, dispare și acesta, în timp ce, suprimându-i o calitate accidentală, el rămâne tot o substanță cu o anumită întindere.

demonstrația că marele și micul, multul și puținul nu sunt mărimi contrare, ci mai degrabă relative), repetând exemplele sale sau completând expunerea cu altele noi.

Mărimii îi urmează relativele și nu calitatea, fapt justificat prin aceea că dimensiunile lucrurilor (lungimea, lățimea, înălțimea) implică în mod imediat relative de tipul mare–mic care, cu toate că pot fi considerate și determinatii cantitative, sunt relative întrucât noi considerăm de regulă că ceva e mare sau mic nu în sine, ci totdeauna în raport cu altceva. În afară de ce ni se spune despre relative în *Categorii*, Porfir aduce câteva noi observații. Relativele³⁰, spre deosebire de celelalte categorii care se referă la un lucru unic, se rostesc despre o pluralitate, ele implicând doi termeni corelativi care se pot clasifica în funcție de cazul gramatical: „unele se spun a ține de altele prin același caz gramatical de amândouă dățile” (tată al fiului și fiu al tatălui), „altele se spun după cazuri diferite” (senzația este senzație a sensibilului, dar ceva e sensibil *prin* senzație), „iar altele după nici un caz” (de exemplu, marele și micul). Cele care se manifestă prin același caz gramatical se subîmpart în două grupe în funcție de faptul de a se folosi de același nume (egal–inegal) sau de nume diferite (dublu–jumătate). O altă observație interesantă cu privire la relative este faptul că ele se bazează pe celelalte categorii fără a se confunda totuși cu ele. Acest fapt se explică prin aceea că „relative” sunt numite lucruri ce țin de alte categorii între care se manifestă anumite raporturi. Orice relație presupune niște termeni, iar acești termeni, luați în sine, aparțin altor categorii, de exemplu, calității – virtutea și viciul, cantității – dublul și jumătatea, substanțelor – tatăl și fiul. Iar dacă aceste lucruri care stau la baza relativelor au sau nu contrarii, la fel vor avea sau nu relativele corespunzătoare³¹. Analizând ce este propriu relativelor, Porfir reține faptul de a fi rostite față de conversele lor, și exclude, la fel ca Aristotel, simultaneitatea, ca aparținând doar unei părți a relativelor. În afară de cele menționate, relative mai sunt și anumite activități (cunoașterea, senzația etc.) considerate împreună cu obiectele corespunzătoare. Între acestea nu mai există simultaneitate, ci corelativitatea activităților (sensibilul, cunoscutul etc.) sunt anterioare acestora. În acest aspect, Porfir nu este de acord cu Aristotel; după ce explică punctul de vedere al acestuia din urmă, neoplatonicul introduce distincția act–potență în cazul acestor relative, conform căreia ele ne apar ca simultane: astfel, obiectul de cunoscut este anterior cunoașterii numai în potență, el nefiind un obiect cunoscut în act decât dacă se exercită asupra lui o cunoaștere tot în act³². În final, Porfir discută a doua definiție pe care o dăduse Aristotel relativelor, anume, „cele pentru care ființa este același lucru cu raportarea, într-un fel, la ceva”, arătând că relația nu este ceva „împlinitor” pentru substanță, cum era diferența specifică,

³⁰ De aceea sunt numite la plural, „relative”.

³¹ Virtutea și viciul, de pildă, sunt calități contrare, dar și relative contrare dacă le privim ca și caractere posedate de cineva, posesia fiind în esență tot o relație.

³² Ca neoplatonic, Porfir nu poate fi de acord cu Aristotel în privința anteriorității obiectului cunoașterii, pentru că admiterea unei inteligențe universale ca principiu presupune ca ea să dețină o cunoaștere universală în act a tuturor obiectelor cognoscibile și în care ar exista în potență toate cunoașterile particulare. În lumina acestui „intellect veșnic știutor al tuturor lucrurilor”, cunoașterea universală și obiectul ei nu pot fi decât simultane.

nici ceva accidental care se ivește în subiect, ci ceva exterior care „apare și dispare fără ca subiectele să sufere ceva”³³.

Următoarea categorie discutată de Porfir este calitatea, numită de Aristotel și fel de a fi. Porfir precizează că remarca lui Aristotel cu privire la calitate, și anume că ea „este dintre cele rostite în mai multe chipuri”, nu trebuie să ne facă să credem că această categorie s-ar rosti în chip omonimic ci, dimpotrivă, expresia respectivă anunță diferitele *specii* ale genului suprem luat în discuție³⁴, și nu diferitele *sensuri* ale cuvântului. Astfel, Porfir trece în revistă cele patru tipuri de calități și specificul lor (caracterul și dispozițiile, capacitățile și incapacitățile naturale, calitățile de afectare și afectările, forma și figura), precizează că unora dintre ele le revine contrarietatea și diferențele de grad, tuturor revenindu-le numai caracterul de asemănare sau neasemănare; apoi, se anticipează posibile obiecții, cum ar fi, de pildă, admiterea gradațiilor nu doar în calități, ci și în lucrurile calificate potrivit lor sau admiterea caracterului printre calități după ce fusese menționat în categoria relativelor.

Mai rămân astfel celelalte șase categorii despre care, cu toate că Aristotel nu le acordase o tratare separată și extinsă, Porfir susține că merită o discuție întinsă dar în alt context³⁵. Despre acțiune și pasiune ni se spune că admit contrarii și gradații, poziția este distinsă de așezare care făcea parte dintre relative și de la care își ia numele paronimic³⁶. Locul și momentul provin din mărimile care le preexistă, spațiul și timpul, și, la fel ca relativele, nu fac parte „dintre lucrurile considerate în primul rând, ci doar dintre cele adăugate lor”, adică, după cum relația e ceva exterior substanței, dar se referă la legăturile diverse dintre substanțe, în același fel aceste categorii „se concentrează în jurul substanței, cantității și calității”, alcătuind contextul în care există și se manifestă substanța.

2. Nedumeririle și soluțiile lui Dexip³⁷

Tratatul este structurat pe trei cărți, fiecare cuprinzând în jur de patruzeci de așa-zise „nedumeriri” formulate ca ipoteze sau ca întrebări la începutul fiecărei cărți³⁸ și soluționate în corpul textului, în ordinea numerotării lor.

³³ „Comentariile lui Porfir”, în *op. cit.*, p. 127.

³⁴ Aristotel precizând imediat: „o specie de calitate sunt numite caracterul și dispoziția cuiva”, *Categorii, ed. cit.*, p. 129.

³⁵ Dar nici contextul de față, așa sumar cum va fi fost, nu ne este cunoscut, restul tratatului fiind pierdut.

³⁶ „A sta întins”, „a sta așezat”, „a sta vertical” sunt, după cum arată traducătorul român, poziții derivate de la așezările care nu mai sunt în act.

³⁷ Neoplatonic din sec. IV, elev al lui Iamblichos.

³⁸ La fel ca cel al lui Porfir, și tratatul de față îmbracă o formă dialogală, de data aceasta cu personaje definite, Dexip și Seleucos, acesta din urmă fiind un tânăr și promițător discipol al autorului. Primele „nedumeriri” sunt în număr de patruzeci, cele din a doua carte în număr de patruzeci și două, iar cele din a treia patruzeci, dar doar zece s-au păstrat efectiv din această ultimă carte, restul tratatului fiind pierdut.

În partea introductivă, Dexip se referă în mod explicit la predecesorii săi Porfir și Iamblichos ca autori de „multe și nesfârșite comentarii” asupra tratatului aristotelic și ne confirmă faptul că aceste „nedumeriri” îi aparțin de fapt lui Plotin. Astfel, textul se construiește ca răspuns adresat obiecțiilor plotiniene cu privire la categoriile aristotelice.

Primele patru nedumeriri ne dau o idee asupra amplei polemici pe care a stârnit-o tratatul, atât printre platonicieni și stoici, cât și printre peripateticieni. La fel ca și Porfir, Dexip menționează ca sursă majoră a neînțelegerilor distincția dintre cuvinte și lucruri. Scopul lucrării este, după opinia sa, „de a trata despre expresiile prime și simple, ca și despre lucrurile pe care le semnifică ele”³⁹. Se face din nou etimologia termenului *kategorein*, însoțită de o teorie a semnificației ce explică necesitatea distincției dintre nume și lucruri a cărei marcă este tocmai categoria: „Într-adevăr, numele nu se echivalează cu lucrurile, iar cele ce semnifică nu posedă aceeași natură și alcătuire cu cele semnificate, ci înțelesul cuvintelor este cu mult inferior lucrurilor (...). Așadar, titlul de categorie arată că genurile, speciile și toate cele universale se enunță despre realitățile de sub ele, după cum și expresiile cu sens, cele generale, se enunță despre toate expresiile particulare rânduite sub ele”⁴⁰. Poziția lui Dexip este exprimată totuși diferit față de Porfir, întrucât el afirmă despre categorii nu că semnifică pur și simplu lucrurile, ci că ele „semnifică gândurile, prin accident însă și lucrurile”⁴¹.

Dexip își începe expunerea propriei viziuni asupra categoriilor combătând teza unui peripatetic, Sosigene, care considera lucrurile drept cauză a vorbirii și deci și cauză a adevărului sau falsității ei. Argumentele pe care le invocă neoplatonicul țin de legătura dintre limbaj și realitate: astfel, limbajul nu este un efect al realității⁴² în sensul că lucrurile ar fi cauza lui directă, adevărul vorbirii depinzând de ele, ci acesteia îi revine esențial calitatea de a semnifica ceva și numai doar accidental îi revin adevărul sau falsul. Dacă lucrurile ar condiționa vorbirea cu sens sau predicția în acest mod, atunci lucrurile exprimate ar trebui să dispară odată cu vorbirea și ar fi imposibil să vorbim despre lucruri care nu mai există. Dexip rafinează astfel felul în care înțelegem categoriile afirmând că ele „nu denumesc lucrurile ele însele, ci expresiile ce semnifică gândurile și lucrurile”⁴³.

La fel ca și Porfir, acest autor neoplatonic se simte dator să explice de ce Aristotel a început nu cu tratarea directă a categoriilor, ci cu relațiile dintre nume și noțiuni: astfel, pentru a vedea din ce categorie face parte un lucru anume trebuie mai întâi să vedem mai întâi câte sensuri se atribuie cuvântului prin care îl denumim. Relațiile de omonimie, sinonimie și paronimie apar din cauză că nu există echivalență între numele și numărul lucrurilor, uneori numărul lucrurilor fiind mai mare decât

³⁹ „Nedumeririle și soluțiile lui Dexip”, în *Comentarii la categorii*, ed. cit., p. 150.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, p. 152.

⁴² După cum remarcă și Aubenque, în *op. cit.*, cauza vorbirii pentru Aristotel constă mai degrabă în intenția de a ne referi la lucruri, de a le semnifica și de a le comunica.

⁴³ „Nedumeririle și soluțiile lui Dexip”, în *op. cit.*, p. 156.

numele pe care le avem la dispoziție, altele fiind mai multe decât lucrurile corespunzătoare. În plus, clarificarea în prealabil a acestor raporturi este o condiție necesară înțelegerii categoriilor. Întâietatea omonimiei în expunerea aristotelică este pusă pe seama faptului că ea este atestată în primul rând de însăși existența categoriilor, omonime prin excelență unele față de altele. Mai mult, categoriile constituie unul dintre sensurile Ființei ca Ființă care pentru Aristotel are o înfățișare omonimică, și nu sinonimică, așa cum, de pildă, avea ea pentru Platon. În continuare, Dexip rezolvă o serie de dificultăți care vizează mai mult alegerile terminologice⁴⁴ ale lui Aristotel în descrierea raporturilor dintre nume și noțiuni, asupra cărora nu insistăm aici întrucât, după cum observă neoplatonicul, ele sunt în mare parte sofistice.

Merită totuși menționată discuția cu privire la expresia „a fi într-un subiect, dar nu ca parte” întrucât ea aduce o nouă lămurire asupra sensului în care Aristotel utilizează termenul de subiect (*hypokeimenon*). Dexip răspunde obiecției conform căreia această expresie s-ar putea potrivi și modului în care părțile unui subiect subzistă în el afirmând că există două sensuri ale subiectului în filosofia aristotelică: unul se referă la materia primă sau nedeterminată⁴⁵ a oricărui lucru sau, cum spune neoplatonicul, „materia fără de calitate” în raport cu care orice determinații sunt în ea ca într-un subiect: „căci subzistă în ea nu ca părți ale ei, ci ca neputând să fie în afara ei”⁴⁶. Aceleași determinații însă pot fi părți ale subiectului secund care se deosebește de subiectul prim prin aceea că e determinat: „în al doilea sens, subiect este lucrul înzestrat cu o calitate, care subzistă în chip comun sau specific, căci subiect este arama, după cum e și Socrate”⁴⁷. Dexip vrea să atragă atenția asupra tipurilor diferite de subiect la care raportăm o determinație oarecare; astfel, față de materia luată în sine ca subiect prim, orice determinație va fi în ea ca într-un subiect. În schimb, față de un subiect deja determinat, respectivele determinații pot fi ori accidentale aflate „în subiect”, ori împlinitoare ale subiectului și totodată părți ale sale. Astfel, albul este într-un corp oarecare ca într-un subiect în timp ce, pentru zăpadă, albul este o calitate definitorie care îi împlinește natura ca o parte⁴⁸.

⁴⁴ Se iau în discuție obiecții legate de utilizarea termenilor de „comun”, „singur”, „rațiune de a fi” din definiția omonimelor ca termeni cărora „numele *singur* le este *comun*, pe când *rațiunea de a fi* potrivită cu numele este diferită”, dar și a unor distincții fundamentale, cum este cea dintre cele rostite fără legătură și cele spuse cu legătură. Aici credem că merită menționat felul în care răspunde Dexip obiecției cum că cele numite fără legătură de Aristotel – „omul”, „boul” – sunt rostite prin legătura silabelor și elementelor componente, în timp ce „omul se plimbă” ar fi, contrar lui Aristotel, o expresie fără legătură prin faptul că lipsește o conjuncție ca și garant al legăturii respective. La aceasta, Dexip răspunde că „aceia care numesc «legătură» numai rostirea cu o conjuncție de legătură sunt adepții stoicilor, față de care e anterior Aristotel, ce întrebuițează felul obișnuit de a vorbi al înaintașilor, care numeau legătură reunirea mai multor părți de vorbire. (...) Nu reuniunea elementelor, ci aceea a părților de vorbire era cea numită de antici «legătură».” („Nedumeririle lui Dexip”, în *op. cit.*, p. 169).

⁴⁵ Numită și „corp virtual”.

⁴⁶ „Nedumeririle lui Dexip”, în *op. cit.*, p. 170.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ Definierea materiei în sens absolut ca subiect prim nedeterminat sau ca pură posibilitate duce la consecința că orice determinație în raport cu ea are un caracter accidental. Cu alte cuvinte, substanțialitatea nu se poate judeca decât în raport cu subiectele determinate, iar distincția dintre calitățile esențiale și cele accidentale ale subiectelor capătă sens, de fapt, numai în cazul lor.

După ce se reia pe scurt teoria despre specie și diferență și se lămuresc noțiunile de „individual” și „unu la număr” se trece la o serie de obiecții privind tabla categoriilor, pe care unii au acuzat-o de excesivitate în câteva aspecte⁴⁹. Unul ar fi că acțiunea și pasiunea nu ar trebui distinse ca și categorii diferite, ci ambele ar trebui să stea sub același gen al mișcării. Dexip răspunde la aceasta că este vorba de genuri diferite totuși, întrucât agentul doar acționează fără a suferi ceva în timp ce pacientul suferă fără a acționa, conform unui model al cauzalității care distinge cauza de efect și care l-ar fi inspirat pe Aristotel. Un alt aspect al excesivității ar fi dat de faptul că împărțirea categoriilor se poate face numai în două aspecte: substanță și accident (distincție elementară în acord cu teoria aristotelică întrucât reprezintă prima și cea mai redusă diviziune a realităților) sau între cele care sunt „prin ele însele” și cele relative, cu care Dexip nu este de acord. Toate categoriile ca accidente revenind substanței par a fi relative pentru că se raportează la un subiect însă numai relativele sunt prin natura lor „a cuiva”; celelalte accidente sunt numite relative în sens larg pentru a suplini insuficiența limbajului care nu desemnează printr-un termen anume diferența între relația generală a oricărui accident cu substanța și relativele propriu-zise: „La fel și accidentul: dacă îl raportăm la subiect, el devine un relativ, întocmai cum ogorul ca posesiune e un relativ; dar, luat în sine, accidentul este o natură proprie. (...) Trebuie deci ca aceia ce dau explicații să o facă pe baza naturii lucrurilor și să nu suplinească lipsa cuvintelor (...)”⁵⁰.

Este respinsă de asemenea și obiecția că tabela categorială ar fi deficitară. Deși, pe de o parte, Aristotel ar fi făcut distincții în mod excesiv, cum a fost cea dintre activ și pasiv, pe de altă parte, el nu ar fi deosebit între aspecte diferite de tipul lui a poseda și a fi posedat. Dar a fi posedat se referă la „rânduirea” sau așezarea celor avute în vedere și prin aceasta este în mod just încadrat în categoria poziției.

Un alt aspect deficitar se referă la excluderea cuvintelor de legătură, a articolelor, negațiilor, privațiilor, nedeterminărilor și derivatelor categoriilor din tabelă. Dexip invocă din nou cele două planuri ale vorbirii, cel prim semnificativ al categoriilor și cel secund. În acesta din urmă se încadrează toate entitățile lingvistice care nu semnifică nimic prin sine, ci rolul lor este de a face legătura între diversele categorii, „semănând cu materialul de lipit”, după cum se exprimă neoplatonicul, și de a da informații despre subiectele la care se referă (de exemplu, articolul ne indică genul sau numărul subiectului), sau de a crea sensuri în funcție de context și cu ajutorul altor părți de vorbire. Negațiile, privațiile, derivațiile și nedeterminările se produc în cazul fiecărei categorii și trimit în ultimă instanță la sensul lor pozitiv.

⁴⁹ Primul care a considerat tabela aristotelică excesivă se pare că a fost Andronicos, celebrul editor al corpusului aristotelic și totodată menționat ca primul comentator al *Categoriilor*. Acesta considera că cele zece categorii pot fi reduse la numai două: cele existente prin sine și cele relative, după mărturia lui Simplicius în comentariul său la *Categorii*. Totuși Simplicius arată că Andronicos a recunoscut și celelalte nouă categorii non-substanțiale, dar a încercat să le prezinte în altă ordine, și anume după cât de esențiale erau ele pentru substanță, ceea ce l-a determinat să plaseze relația pe ultimul loc, ca având cea mai îndepărtată legătură cu substanța.

⁵⁰ „Nedumeririle și soluțiile lui Dexip”, în *op. cit.*, p. 179.

Excesivitatea și deficiența odată respinse, rămâne posibilitatea ca lista aristotelică să fi introdus unele categorii în locul altora, după cum s-a obiectat în cazul mișcării care ar fi trebuit să figureze în locul acțiunii și pasiunii. Însă mișcarea nu se poate identifica unei categorii anume, ci face parte dintre acei termeni supracategoriali care se rostesc omonimic în funcție de categorii „(...) dat fiind că mișcarea trece spre realizare, pornind de la virtual, într-un fel la calitate, într-alt fel la cantitate, altfel la celelalte categorii, nu se poate gândi o singură categorie pe bază de omonimie”⁵¹.

În finalul primei cărți a tratatului se respinge obiecția conform căreia ființa este sinonimă dacă o definim ca ceva care acționează sau suportă o acțiune. Însă această definiție nu se potrivește tuturor speciilor care ființează, ea fiind doar o modalitate de a indica ființele, nu și de a le semnifica. O definiție unică a ființei care să se aplice tuturor speciilor sale⁵² nu se poate găsi întrucât ea are un sens diferit în fiecare gen suprem. Iar felul în care se spune despre fiecare categorie că „este”, adăugându-i-se existența ca un predicat, nu trebuie înțeles ca afirmându-se despre subiect ceva diferit și separat de el, ci că prin alcătuirea lui nu e inconsistent cu sine, ci subzistă⁵³.

Dacă prima carte cuprindea obiecții care proveneau din diferite direcții filosofice, inclusiv din neînțelegerea textului aristotelic chiar de către unii peripateticieni, după cum ne indică Dexip, cărțile a doua și a treia cuprind exclusiv obiecții plotiniene pe care le regăsim de altfel și în textul *Enneadelor*⁵⁴, tratatul lui Dexip facilitând înțelegerea criticii plotiniene a categoriilor aristotelice.

Stabilind că tabelul categoriilor aristotelice nu reprezintă o diviziune a unui gen în speciile sale, Dexip reformulează a doua obiecție plotiniană astfel: „cum, existând două substanțe, una inteligibilă și alta sensibilă, genul lor ar mai putea fi același. (...) Dacă însă este ceva comun, înseamnă că va exista altceva înaintea lor, care să nu fie nici corp, nici ceva corporal. Ar fi sau necorporalul făcut corp, sau un corp necorporal”⁵⁵. Dexip răspunde acestei obiecții în trei feluri: mai întâi arată că intenția lui Aristotel în *Categorii* nu era de a vorbi despre realități sau despre „genurile substanței originare”, căci „interesul său purtând acum asupra expresiilor cărora le revine să fie rostite în legătură cu substanțele, zadarnic introduce Plotin în analiza lor chestiunile privitoare la realități”⁵⁶. În al doilea rând, descrie pe scurt concepția ontologică plotiniană a substanței, pentru a arăta diferența de demers față de tratatul aristotelic. Astfel, substanța plotiniană este un gen unic situat la nivel inteligibil care asigură existența tuturor formelor corporale dar și a formelor încorporate care se împărtășesc de la ea mai mult sau mai puțin în funcție de

⁵¹ *Ibidem*, p. 182.

⁵² „(...) însă nimeni care spune despre cal că e sau o formă de acțiune, sau una de pasivitate, sau ambele, nu-i redă definiția”, *ibidem*.

⁵³ *Ibidem*, p. 183.

⁵⁴ *Enneada* VI, 1, 1.

⁵⁵ „Nedumeririle și soluțiile lui Dexip”, în *op. cit.*, p. 187.

⁵⁶ *Ibidem*.

nivelul la care se situează în ierarhia ontologică. În al treilea rând, Stagiritul nu folosește în același sens termenul de substanță; acesta pusese în joc trei tipuri de substanță, după cum arată Dexip, referindu-se la cartea a XII-a a *Metafizicii*: substanța sensibilă, substanța inteligibilă și cea fizică ca intermediară între primele două. Prin substanță sensibilă, Aristotel a înțeles substanța compusă, cea fizică este aceeași substanță sensibilă dar descompusă în părțile sale, materia și formă. Cea inteligibilă este numită substanță de Aristotel numai prin analogie cu cea sensibilă și în mod metaforic din motivul că cele inteligibile „sunt de nedescris”. Dexip arată că toate câte își iau numele de substanță o fac în două feluri principale: pe de o parte, fie ca sinonim, fie ca omonim, pe de altă parte, ori în mod absolut (piciorul unui om, de exemplu), ori în mod metaforic (piciorul muntelui). În ce privește termenul general de substanță, conform acestor criterii, el se spune în mod omonim și în sens metaforic despre substanța inteligibilă, și sinonim și în sens absolut cu privire la cea sensibilă. Dexip susține astfel în apărarea lui Aristotel că acesta din urmă s-a folosit de termenul de „substanță” pentru a le explica „pe cele de alt ordin” întrucât descrierea substanței „de aici”, adică a celei individuale prin caracterele de a nu fi într-un subiect, respectiv de a nu se enunța despre nici un subiect, s-ar putea potrivi și celor inteligibile.

Nelămuririi lui Plotin cu privire la corespondența dintre numărul categoriilor la nivel sensibil și numărul lor la nivel inteligibil, Dexip răspunde că toate cele zece genuri vor fi găsite în toate lucrurile particulare fără excepție. Dar acest fapt nu înseamnă că aceleași zece vor fi și în domeniul inteligibil, ci „(...) în lucrurile sensibile figurează cele zece categorii, putându-se de aceea arăta prezența lor, (...) pe când în cele inteligibile nu există toate, ci doar genurile ce convin celor mai simple și desăvârșite aspecte”⁵⁷. De aici nu rezultă că tabela aristotelică este deficitară, ci doar faptul firesc că în planul sensibil numărul categoriilor pare să fie mai mare datorită substanței compuse.

Dintre cele trei sensuri ale substanței definite în *Metafizica*, lui Plotin îi este neclar căruia îi corespunde *categoria* de substanță, iar Dexip răspunde că tuturor celor trei, în măsura în care le este comun atât faptul de a nu ține de altceva, cât și faptul de a nu fi într-un subiect. În tratatul despre *Categorii* este însă vorba numai despre substanța compusă și pe ea o are în vedere categoria substanței așa cum este enunțată acolo. Dar și materia, și forma, deși nu fac obiectul *Categoriilor*, ci al *Fizicii* și *Metafizicii*, sunt considerate astfel întrucât Aristotel a afirmat că și părțile substanței sunt ele însele substanțe.

Întâietatea substanței este explicată ontologic pe baza celor două sensuri menționate: ca materie pentru că stă la baza formelor, iar ca formă pentru că stă la baza accidentelor ca prim suport al lor.

Următoarea obiecție a lui Plotin se leagă de modul negativ în care a definit Aristotel substanța primă prin expresiile „a nu fi într-un subiect” și „a nu se spune despre nici un subiect”: s-a arătat astfel ce *nu este* substanța în loc de a se arăta ce

⁵⁷ *Ibidem*, p. 190.

este ea. Dexip respinge obiecția afirmând că descrierea (și nu definiția!) substanței în acest mod negativ se bazează pe cunoașterea anterioară a sensului pozitiv al expresiilor respective.

Propriul substanței de a primi succesiv contrarii, stabilit de Aristotel, nu i se pare convenabil lui Plotin întrucât acest caracter nu se potrivește tuturor substanțelor, nici celor fizice considerate separat ca formă sau ca materie, nici celor inteligibile. Dar se răspunde obiecției că nici nu este nevoie ca el să se potrivească tuturor, în măsura în care s-a stabilit deja că numai substanța compusă este avută în vedere în *Categorii*; acestea, împreună cu speciile și genurile ei, îi este într-adevăr propriu de a primi succesiv contrarii.

Plotin denunță de asemenea inconsecvența aristotelică privind substanța individuală; dacă în *Categorii* este numită substanță primă, în alte tratate ea este considerată secundă. Dexip înlătură obiecția reluând sensurile diferite ale anteriorității: prin natură, cele universale sunt prime, căci sub ele se rânduiesc particularele, dar pentru noi, cele particulare vor fi prime, căci pe ele le întâlnim mai întâi în experiența noastră. Și din perspectiva vorbirii comune, tot lucrurile particulare și sensibile ne vor apărea ca prime, întrucât asupra lor se instituie mai întâi vorbirea. Același tip de răspuns elimină și alte obiecții, cum este cea ivită prin declararea speciei ca fiind substanță în mai mare măsură decât genul: „Noi nu cercetăm acum care sunt substanțele prime prin natură, ci pe cele prime față de noi și prime în vorbire. Dacă efectiv întâlnim mai întâi speciile, apoi genurile, și dacă mai întâi semnificăm speciile, iar în al doilea rând genurile, e firesc să poată fi numite mai mult substanțe speciile decât genurile”⁵⁸.

Împărțirea substanței în substanță primă și substanță secundă seamănă însă cu împărțirea unui gen în speciile sale; substanța primă fiind individuală, cum este totuși posibil ca ea să ne apară ca specie? Răspunsul lui Dexip la această întrebare constă în aceea că atunci când identificăm trăsăturile comune oricărei substanțe prime (că este una la număr, că nu se poate predica) tratăm substanța primă într-adevăr ca pe o specie de substanță⁵⁹. În plus, un om anumit sau un cal anumit, deși nu sunt specii, ar putea fi considerate astfel pe baza trăsăturii comune ambilor de a fi substanță primă.

O problemă dificilă nu doar pentru Plotin, ci și pentru majoritatea comentatorilor, rămâne statutul problematic al diferenței specifice care scapă distincției stricte dintre substanță și accidente. Dexip explică această situație aparte prin analogia cu trecerea în natură de la un gen la altul sau de la stadiul virtual al unei substanțe la cel actual. Dificultatea provine din aceea că termenul intermediar al acestei treceri, deși reprezintă ceva necesar logicii explicative a naturii, se sustrage întotdeauna descrierii științifice. De o situație asemănătoare are parte și diferența,

⁵⁸ *Ibidem*, p. 194.

⁵⁹ În măsura în care vorbim despre substanța primă, această vorbire nu se poate face decât la modul general. Ființa individuală este în ultimă instanță inexprimabilă, căci limbajul este universal, dar trebuie totuși să ne referim cumva și la ea; din această perspectivă obiecția lui Plotin este nelegitimă.

în concepția neoplatonicului, întrucât ea contribuie atât la faptul de a fi (existență) cât și la felul de a fi al unui existent (esență). Ea pare a fi un intermediar între substanță și accident, având cu prima în comun faptul de a nu fi într-un subiect, iar cu al doilea având în comun aspectul calitativ, cel de a indica un fel de a fi. Această interpretare a diferenței specifice ca intermediar este de altfel una dintre soluțiile filosofilor „mai vechi”, pe care Dexip le enumeră cu acest prilej și este confirmată de natura însăși care înregistrează intermediari, de exemplu între regnul vegetal și cel animal: „Căci natura nu trece de-a dreptul de la unele realități la contrariile lor, de pildă de la animale la plante, ci a instituit în interval un fel de viață mijlocie, cea a zoofitelor, care strâng laolaltă cele două extreme, le împlinesc laolaltă și le leagă unul de altul. Și aici deci va exista un intermediar al genurilor diferite, ca al substanței și al accidentului, în cazul unora participând la ambele, iar în cazul altora fiind ceva diferit de ele”. Conform altor soluții, diferența este ori o calitate substanțială numită și împlinitoare de substanță, ori o parte a substanței. Tot în legătură cu diferența Plotin formulează o nouă obiecție conform căreia nici numele și nici sensul definitoriu al acesteia nu se poate enunța despre subiectul căruia îi revine diferența respectivă. Acest aspect rezultă din faptul că Plotin face o distincție între subiectul calificat printr-o diferență anume, de exemplu „pedestru”, și diferența ca atare luată ca separată de subiect, care ar fi în acest caz „pedestritatea”. Aceasta nu se poate enunța nici ca nume, nici ca sens despre subiectul „om”, de pildă, căci omul nu este pedestritate. Cu alte cuvinte, diferența în general nu se poate predica sinonimic despre subiectele sale. Pentru Dexip, în schimb, separarea conceptuală a diferenței de subiectul său nu este legitimă, întrucât Aristotel s-a referit în *Categorii* la diferențe luate împreună cu materia, iar rațiunea potrivită cu specia nu trebuie separată de rațiunea definitorie, fiind absurd ca un lucru, în acest caz diferența, să existe în natura unui subiect fără ca numele și rațiunea (definiția) sa să se poată enunța despre subiectul respectiv. Astfel, pedestritatea separată de subiectul pedestru nu este decât „un gând gol”, orice diferență fiind inseparabilă de subiectul de sub ea, ca împlinitoare a rațiunii sale.

Încercările lui Aristotel de a găsi caracterele proprii substanței au ridicat și ele obiecții plotiniene, fie că este vorba de caracterul determinat al substanței, redat prin expresiile „ceva dat” sau „ceva anumit”, sau de faptul de a nu admite contrarii și gradații. În primul caz, Aristotel afirmase că orice substanță pare a fi „ceva dat” pentru ca apoi să contrazică această afirmație; faptul este interpretat de Dexip ca fiind părerea „altora”, anume a acelor care considerau că speciile și genurile subzistă în afara indivizilor. Filosoful pur și simplu a prezentat-o mai întâi pentru ca apoi să o adauge pe a sa, conform căreia numai substanța individuală este „ceva dat”, ca desemnând ceva individual și unu la număr, în timp ce speciile și genurile, deși prin nume semnifică și ele ceva determinat, arată mai degrabă un mod de a fi aplicabil mai multora. Substanța individuală este „ceva dat” atât sub aspectul materiei care este luată în actul său de a primi forma, cât și după formă „în măsura în care ea e definită și este una la număr”⁶⁰.

⁶⁰ „Nedumeririle și soluțiile lui Dexip”, în *op. cit.*, p. 200.

Substanțele nu admit contrarii (în alte substanțe) chiar dacă se spune că viețuitorul rațional este contrar celui irațional; contrarietatea aparține numai diferențelor, și anume celor creatoare de genuri diferite, cum este cea din exemplul menționat. Recurgând la același exemplu al viețuitorului rațional, Plotin obiectează că substanța admite totuși diferențe de grad din moment ce se afirmă că unii oameni sunt mai raționali decât ceilalți și primește același răspuns ca în cazul contrarietății: la fel ca și aceasta, diferența de grad trebuie pusă pe seama diferențelor specifice care sunt calități și ca atare pot diferi în intensitate, iar nu pe seama speciei, care este substanță. În plus, „(...) nu pe baza efortului de a fi rațional își capătă omul ființa, ci pe bază de specie. Specia a fost dintotdeauna, iar acțiunea omului de diferențiere în gradul său de raționalitate procură omului doar un plus de raționalitate, pe când sub raportul omenescului și al posibilității de a fi rațional, el apare deopotrivă înzestrat. El este deci așa în el însuși, pe când intensitatea raționalului admite gradația”⁶¹.

În orice caz, caracterul propriu al substanței de a fi primitoare de contrarii îi prilejuiește lui Plotin multe alte obiecții, cărora Dexip le răspunde în spiritul lui Aristotel; astfel, când critica plotiniană se îndreaptă asupra felului în care materia poate primi contrarii, Dexip recurge la vocabularul tehnic al ontologiei aristotelice, afirmând că materia primește contrarii cum sunt micul și marele sau lipsa și excesul prin actualizarea în mai mare sau mai mică măsură a unei forme în ea. A fi primitor de contrarii totuși nu pare a fi propriul autentic al substanței în general atât prin faptul că nu este propriu tuturor tipurilor de substanțe definite de Aristotel, ci numai celei individuale, cât și prin faptul că și alte categorii primesc contrarii. Dexip argumentează în favoarea punctului de vedere aristotelic arătând că a fi primitoare de contrarii se potrivește și substanțelor secunde în sens derivat, prin faptul că ele subzistă în cele individuale; cele care țin de alte categorii, în schimb, și care primesc de asemenea contrarii (ca de pildă caracterul, dispoziția, acțiunea, mișcarea), o fac într-alt fel decât substanțele. Acestea rămân aceleași după succesiunea contrariilor ca suport unic și neschimbat al lor, dar celelalte, trecând în contrariilor lor devin altceva, diferit de ceea ce erau înainte. Un caracter bun, când trece în contrariul său, devine rău, adică un *alt* caracter, după cum mișcarea, transformată în contrariul său, devine cu totul altceva, adică stare pe loc. Se obiectează și în legătură cu vorbirea și părerea că, deși nu sunt substanțe, admit totuși contrarietate prin capacitatea lor de a fi adevărate sau false. Dar, după cum ni se atrage atenția, ele în sine nu se schimbă, ci numai lucrurile în raport cu care sunt ele calificate ca adevărate sau false.

În încheierea celei de-a doua cărți, interlocutorul lui Dexip formulează în numele lui Plotin o ultimă obiecție susținând că, chiar dacă admitem acest propriu al substanței care a stârnit atâtea obiecții, Aristotel tot nu ne-a arătat într-un mod satisfăcător ce este substanța, fapt care îl determină pe Dexip să reformuleze propria sa critică la adresa lui Plotin: „De altfel, ceea ce am spus în mai multe

⁶¹ *Ibidem*, p. 202.

rânduri împotriva lui Plotin trebuie adăugat și acum, anume că nu trebuie invocată substanța incorporală în cazul celor corporale, nici ceea ce există prin sine și ca unu, separat, în cazul celor ce nu admit așa ceva. În plus, mai trebuie știut că nu e cu putință să se dea definiții precise asupra genurilor supreme, nici să se conceapă în chip desăvârșit întreaga lor natură, căci orice învățătură asupra lor izvorăște din cele ulterioare, semănând mai degrabă cu o interpretare și o descriere”⁶².

Dacă a doua carte răspundea criticilor plotiniene referitoare la substanță, cea de-a treia cuprinde obiecții referitoare la categoria mărimii, din care s-au păstrat numai primele zece.

Plotin consideră că datorită înrudirii dintre substanță și calitate, aceasta din urmă ar fi trebuit să urmeze tratării substanței, și nu cantitatea. Dexip răspunde acestei întâmpinări în două moduri, în primă instanță invocând teoria neoplatonică propriu-zisă, iar apoi rezumându-se strict la teoria aristotelică. Dar mai întâi reformulează obiecția plotiniană astfel: dacă am considera specia ca principala substanță, cum pare să fi făcut în ultimă instanță Aristotel, atunci imediat după ea ar trebui să urmeze calitatea, pentru că și specia reprezintă un fel de a fi al substanței individuale. În plus, spre deosebire de cantitate, calitatea este indivizibilă și nu are părți, iar cel mai simplu ar trebui să fie anterior celui compus. Prin răspunsul „neoplatonic” privind ordinea corectă a acestor categorii, Dexip face trimitere la cele din domeniul inteligibil. În ființa „cea adevărată, inteligibilă și una” se află pluralitatea speciilor care „locuiesc” în ea. Din moment ce odată cu ființa există și pluralitatea speciilor, chiar dacă situate în unitatea și simplitatea ei divină, se poate spune despre cantitate că ea rezultă din primele cauze. Suprimându-se pluralitatea speciilor se suprimă și speciile însele împreună cu felul lor de a fi. De aceea, ele sunt plurale încă dinainte de a fi într-un anume fel, iar categoria cantității o va preceda pe cea a calității în mod legitim. Deși împotriva discipolilor lui Pitagora și Plotin, răspunsul lui Dexip este totuși în spiritul filosofiei neoplatonice. Însă el dorește să răspundă și în spiritul lui Aristotel, spunând că pentru existența substanței sensibile este mai relevantă cantitatea pentru că ea pune mai bine în evidență natura compusă, divizibilă în părți și tridimensională a corpului. Justificând pe Aristotel în alegerea ordinii de prezentare a categoriilor, Dexip motivează poziția cantității prin apropierea acesteia în mai mare măsură de structura substanței prime.

A doua obiecție se leagă de împărțirea acestei categorii în cele două specii de mărime continuă și discontinuă (discretă), care nu par să aparțină aceluiași gen ci mai degrabă să se excludă reciproc, după cum o arată și numele. Pentru a stabili că cele două tipuri de mărimi aparțin aceluiași gen, Dexip afirmă că ele au în comun măsura și limita, iar dovada coexistenței lor este dedusă ontologic și cosmologic astfel: continuul implică unitatea și reciprocitatea și din el rezultă *întinderea*. Discretul, în schimb, presupune îngrămădirea, reunirea unor elemente, dând *pluralitatea*. Astfel, avem două aspecte ontologice din perspectiva cărora poate fi conceput universul, pe de o parte ca ceva continuu, ferm, unitar, sferic și „distribuit solidar

⁶² *Ibidem*, p. 210.

cu sine în chip firesc”, iar pe de altă parte, ca o pluralitate de entități, fie ele elemente, sfere, aștri, animale, sau plante. Fiecare presupune câte un gen de realități studiate de științe diferite: discontinuu și pluralitatea fac obiectul aritmeticii, iar întinderea și continuul, al geometriei. Cu toate că ele trimit la genuri diferite de realități, dintre care pluralitatea este numai gândită, iar întinderea este subzistentă, ele rămân specii ale aceluiași gen comun, cantitatea, fără a rezulta că întinderea ar fi o cantitate doar prin accident care împrumută „câtimea” sau numărul de la cantitatea autentică, adică cea discontinuă: „căci le revine drept ceva comun faptul de a se măsura și mărgini, fiecare în modalitatea proprie”⁶³.

Tot în acest context se formulează o nouă obiecție din partea lui Plotin ca venind în completarea obiecției de mai sus; cele două tipuri de mărimi nu pot fi specii ale aceluiași gen și din motivul că una pare anterioară celeilalte, mai exact mărimea continuă fiind divizibilă la infinit, ea presupune deja ideea de divizibilitate, de unde rezultă că mărimea discontinuă este anterioară celei continue care, în lipsa primeia, nu s-ar putea diviza. Obiecția nu este respinsă direct, ci Dexip admite că într-adevăr, dintr-un anumit punct de vedere, mărimea discontinuă ne apare ca anterioară celei continue. Chiar și ordinea în care le tratează Aristotel, cât și exemplele sale pot fi interpretate ca mărturisind o anumită ierarhie în conceperea mărimii. Pe de altă parte, ele pot fi considerate în mod la fel de justificat ca specii ale aceluiași gen și Dexip invocă în acest sens analogia cu afirmația și negația. Nimeni nu contestă faptul că ele sunt specii ale enunțării, dar totodată afirmația are o anterioritate logică față de negație, prin aceea că o cunoaștem pe cea de-a doua cu ajutorul primeia, lucru ce nu le împiedică să aparțină aceluiași gen. Numărul, ca mărime discontinuă, ne ajută în înțelegerea mărimilor continue și în sensul acesta trebuie considerat înaintea lor. Cele două specii de mărime descriu împreună complet genul, indiferent de întâietatea pe care o acordăm uneia în înțelegerea celeilalte. În plus, mărimea continuă deține divizibilitatea doar în mod potențial, iar din această perspectivă discontinuu ca potență este posterior continuului în act.

Numărul în sine are o natură care exclude aspectul cantitativ, cel puțin aceasta este presupuziția filosofiei plotiniene, în virtutea căreia i se reproșează lui Aristotel că nu a ținut cont de adevărata natură a numărului. Dar separarea numărului de lucrurile pe care le determină cantitativ și de însăși natura sa cantitativă este o teză străină filosofiei aristotelice: „Căci Aristotel nu socotește că una e natura numărului, altceva faptul lui de a fi câtime, ci el spune că această înfățișare (de câtime, *n. tr.*) este proprie celor compuse, celor încorporate și celor particulare (...) pe când noi vom reaminti de faptul că numerele există, după Aristotel, prin însăși natura realităților, nu ca anterioare și posterioare lor, ci odată cu ele. (...) ci numerele sunt prezente în toate, potrivit cu natura lor indiviză, dar se schimbă prin natura diferită a subiectelor primitoare, astfel că le revine și numerelor, și câtimilor să fie laolaltă cu cele numărate”⁶⁴. Pe aceeași bază este respinsă și următoarea obiecție după care,

⁶³ *Ibidem*, p. 215.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 217.

dacă numărul există în sine, atunci el măsoară lucrurile din afară „ca un model al lor”, nemaiputând fi la rândul său mărime; dacă nu există în sine, atunci el este inerent lucrurilor fiind măsurat de altceva diferit de sine. Dar Dexip nu vede nici o piedică în faptul numărului de a coexista ca măsurătoare odată cu lucrurile numărate. Măsura de altfel este comună atât cantității, cât și mărimii, care sunt, în esență, același lucru.

Ultimele obiecții se leagă de plasarea vorbirii printre mărimile discontinue, deși aceasta, în concepția lui Plotin, este „o acțiune transmițătoare de sens”, deci ține de altă categorie. Faptul că este măsurabilă îi revine numai în mod accidental, esențial revenindu-i o formă (sonoră) pe care o ia aerul ca materie prin lovire sau modelare. Dexip însă întoarce această definiție a vorbirii în direcția cantității susținând că tocmai această acțiune asupra aerului pe care o presupune vocea se face prin intermediul unei intensități măsurabile prin auz. Acestei explicații i se replică faptul că vorbirea este măsurabilă nu prin natura ei, ci prin timp, care este singura mărime cu adevărat implicată în producerea vorbirii. Neoplatonicul îl combate pe Plotin argumentând că vocea care materializează vorbirea este caracterizată de lungime și scurtime prin natura proprie. Mărimea vocii este anterioară mărimii prin timp, fapt dovedit prin aceea că silabele scurte, de exemplu, pot fi lungite în timp, dar ele sunt scurte sau lungi prin natura lor, timpul în care se rostesc ele adaptându-se lor, și nu invers. Modificarea lungimii naturale a silabelor a făcut posibilă de altfel metrica, știința a manipulării în scop stilistic a lungimii naturale a silabelor prin diferențe de ritm, de accent etc. Toate acestea contrazic opinia lui Plotin conform căreia numai faptul desfășurării în timp a vorbirii o transformă în mărime, fiind demonstrat că vorbirea este o cantitate în esența ei.

Atât s-a păstrat din răspunsurile la cele patruzeci de obiecții plotiniene la categoria mărimii înregistrate de neoplatonicul Dexip în tratatul său.

3. Cele zece categorii la Ammonius

„(...) întocmai cum în temple se folosesc anumite văluri, pentru ca nu toți, chiar și cei profani, să asiste la cele de care nu sunt vrednici, la fel și Aristotel se folosește de obscuritate ca de un văl acoperitor pentru filosofia sa, pentru ca cei plini de râvnă să-și încordeze astfel încă mai mult cugetele (...).”

Cele zece categorii la Ammonius, p. 228

Tratatul lui Ammonius diferă de cel al lui Dexip: ca și structură, el are o amplă introducere în care se discută diferite probleme de ordin general care nu au legătură directă cu tratatul *Categoriilor* – de la originea numelor sectelor filosofice și diviziunea scrierilor aristotelice⁶⁵ și până la atitudinea potrivită pentru cel care

⁶⁵ Acestea sunt împărțite în trei grupe, în funcție de subiect: cele particulare și având un caracter personal, ca de pildă scrisorile, apoi cele cu caracter general și care cercetează natura lucrurilor (*Despre cer, Despre suflet* etc.) și cele intermediare între primele două sau cu caracter istoric, care nu

dorește să se inițieze în filosofia aristotelică și ce înzestrare trebuie să aibă cel care o predă. Ca și conținut, sunt analizate pe rând expresii sau propoziții din *Categorii*, incluzând și postpredicamentele, față de celelalte tratate acesta fiind cel mai complet păstrat.

În ce privește mult discutata temă a tratatului, și anume dacă el poartă asupra cuvintelor, lucrurilor sau gândurilor, Ammonius reconciliază cele trei poziții spunând că fiecare dintre ele este corectă, dar incompletă; Aristotel tratează despre „cuvintele ce semnifică lucrurile prin intermediul gândurilor”⁶⁶, ceea ce înseamnă că el tratează, în sens larg, despre lucruri care există, pot fi gândite și exprimate. El nu tratează nici despre lucruri imaginare, ci reale, nici despre orice cuvinte, ci numai despre cele cu sens și, de asemenea, el nu ne arată cu degetul lucrurile, ci le semnifică prin expresii. Astfel, Ammonius își reprezintă categoriile aristotelice ca punct de întâlnire a celor trei planuri de altfel diferite: realitatea, gândirea și limbajul. Categoriile sunt privite, ca și la neoplatonicul precedent, drept prima și cea mai simplă instituire a cuvintelor asupra lucrurilor, aducând diferite argumente⁶⁷ în acest sens, printre care și ordinea tratării problemelor în logica aristotelică „(...) prima instituire a cuvintelor precedă pe cea a numelor și verbelor, acestea precedă rostirile simple, cele din urmă precedă silogismele universale și acestea silogismele apodictice. Iar cărțile sunt întocmite potrivit cu ordinea de mai sus”⁶⁸. În partea introductivă, neoplatonicul ne mai spune două lucruri noi față de ceilalți comentatori la care probabil erau doar subînțelese: faptul că autenticitatea tratatului este incontestabilă și că „descoperirea categoriilor nu-i aparține lui (Aristotel, *n.n.*), ci i-a precedat; în schimb, rânduirea lor îi aparține”⁶⁹.

sunt nici generale, dar nici adresate cuiva, ca de pildă cele care descriu constituțiile. Operele aristotelice cu subiecte generale sunt clasificate la rândul lor în opere de catalogare (cele care redau numai punctele principale) și compuse (o dezvoltare a primelor făcută de urmași cu atenție acordată stilului expunerii). Dintre acestea din urmă, unele au o formă dialogală cu personaje care întreabă și răspund, sunt scrise în stil persuasiv și adresate publicului larg sau „pentru cei ce înțeleg mai superficial lucrurile”, fiind numite și exoterice; altele sunt scrise în stil direct și adresate doar inițiaților, cei „autentic îndrăgostiți de filosofie”. Cunoscute și sub numele de scrieri acroamatice, ele se clasifică în teoretice – ocupându-se de deosebirea dintre adevăr și falsitate (teologice, matematice și naturale), practice – având în vedere deosebirea dintre bine și rău (etice, economice, politice) și metodologice, tratând despre corectitudinea metodei care face posibile deosebirile amintite înaintea folosirii ei în cadrul celorlalte științe, această metodă fiind demonstrația. Categoriile se încadrează așadar în scrierile metodologice ca tratând despre cele mai simple componente ale demonstrației.

⁶⁶ „Cele zece categorii la Ammonius”, în *op. cit.*, p. 231.

⁶⁷ Dintre care unele filosofice și antropologice, în măsura în care încearcă să explice apariția limbajului uman: „Trebuie într-adevăr știut că natura, știind că urma să apară viețuitorul acesta cu viață de comunitate, i-a dat un glas, pentru ca prin acesta din urmă să poată semnifica altora gândurile sale. Și, punându-se de acord, oamenii au stabilit între ei să numească, de pildă, acest lucru lemn, pe celălalt piatră și ca numele de Socrate să semnifice această substanță individuală, iar «a umbla» un anumit fel de acțiune”, „Cele zece categorii la Ammonius”, în *op. cit.*, p. 231.

⁶⁸ *Ibidem*, în *op. cit.*, p. 232.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 232. Se pare într-adevăr că Platon a folosit pentru prima dată numele unor categorii, de exemplu, calitatea (*poiotês*) este menționată în *Theaitetos*, 182 a 8, în Platon, *Opere*, vol. 3, trad. de Marian Ciucă, Constantin Noica, Sorin Vieru, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1989 și

În ce privește așezarea antepredicamentelor și a postpredicamentelor înaintea categoriilor, respectiv după acestea, Ammonius propune ca explicație intenția lui Aristotel de a facilita lectura tratatului, după o logică a expunerii în care ceea ce e total necunoscut este explicat la început, ceea ce e relativ cunoscut este utilizat pe parcurs ca suficient pentru a explica restul, rămânând să fie tratat ca atare, la sfârșit devenind din relativ cunoscut în total cunoscut: „Vom spune că pe unele le-a menționat la început, ca socotindu-le cu totul necunoscute, pe când pe celelalte le-a păstrat pentru la urmă, căci sunt știute în chip curent, dar nu printr-o cunoaștere organizată, ceea ce l-a făcut ca, neanalizându-le încă, să le folosească în învățătura categoriilor. Căci toți oamenii se folosesc în chip curent de expresia de «simultan», de «anterior» și de cuvântul «mișcare»; el însă ne dă în chip exact semnificația lor»⁷⁰.

Clasificarea porfiriană a antepredicamentelor, care defnise, pe lângă omonime și sinonime, și heteronimele, respectiv polinimele, este menținută ca atare, cu precizarea că totuși Ammonius modifică doctrina aristotelică întrucât el dă ca exemple de heteronime omul și calul, pe care Aristotel le-ar fi considerat sinonime în virtutea participării la același gen, viețuitorul. În schimb, pentru neoplatonic, sinonimia se manifestă numai între specie și genul corespunzător, și nu între specii diferite ale aceluiași gen. În plus, el distinge între diferența totală care s-ar manifesta între lucruri care nu au absolut nimic în comun și heteronimia propriu-zisă care ar presupune totuși un același subiect al lucrurilor care diferă după nume și sens⁷¹. Omonimele stau înaintea sinonimelor nu pentru că ființa este omonimă în cele zece categorii, cum afirmaseră ceilalți neoplatonici, ci întrucât cele mai simple sunt anterioare celor mai complexe; omonimele, având în comun doar numele, sunt considerate mai simple decât cele care au mai multe în comun, cum sunt sinonimele.

Împărțirea realităților în cele patru clase, substanță individuală, respectiv universală, accident particular, respectiv universal, este explicată printr-o interpretare neoplatonică a semnificației tetradei ca esență și geneză a decadei, care nu întâmplător este și cauza numărului categoriilor. Cele patru realități sunt numite, în opinia lui Ammonius, în mod indirect prin faimoasele expresii „a fi într-un subiect” și „a se spune despre un subiect” pentru că Aristotel „practica uneori obscuritatea, așa cum s-a spus, și prin faptul că voia să pună în joc expresii mai familiare”⁷². Ammonius face o distincție legitimă între sensul ontologic de suport al subiectului și cel logic al acestuia ca referință a predicăției, însă platonizează teoria aristotelică întrucât afirmă că substanțele universale subzistă înaintea celor particulare și, mai

conform notei 69 din *Enneade*, VI, trad. colectivă de Vasile Rus, Liliana Peculea, Alexander Baumgarten, Gabriel Chindea, Marilena Vlad, Elena Mihai, Cristina Andrieș, Editura IRI, București, 2007, p. 440.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 233.

⁷¹ Ammonius dă ca exemplu în acest sens urcușul și coborâșul care sunt heteronime vizavi de același subiect, scara, apoi sămânța și fructul ca raportate la aceeași grână.

⁷² „Cele zece categorii la Ammonius”, în *op. cit.*, p. 244. Sub acest aspect, ni se pare că neoplatonicul se contrazice: dacă intenția lui Aristotel era de a practica obscuritatea, atunci, dimpotrivă, ar fi evitat expresiile familiare.

mult decât atât, susține că filosoful a prezentat, după expunerea celor patru combinații, substanța universală ca fiind „mai de preț”.

După o serie de aspecte care fuseseră analizate și în demersurile celorlalți neoplatonici la care ne-am referit (multiplele accepțiuni ale lui „a fi în ceva”, distincția dintre diferențele creatoare și cele divizive sau dintre cele substanțiale și cele accidentale, lipsa distincției adevărat-fals în cazul celor rostite fără legătură, completitudinea listei categoriale), Ammonius trece la tratarea separată a fiecărei categorii. Să remarcăm încă de la început că abordarea sa este neoplatonică în mult mai mare măsură decât a celorlalți comentatori. Acest lucru este evident mai ales în cazul substanței, asupra căreia abundă considerațiile de ordin ontologic; astfel, se face o ierarhie a substanțelor, cele compuse fiind situate într-o poziție intermediară între cele simple inferioare (materia și forma) și cele simple superioare (substanța divină). Pe cele compuse le are în vedere tratatul de față, în timp ce acelea simple fac obiectul teologiei dacă sunt superioare compusului, respectiv al fizicii dacă îi sunt inferioare. Pentru așezarea de către Aristotel a substanței individuale înaintea celei universale, Ammonius ne prezintă două motive prin care neoplatonicul dorește să ne convingă că nu aceasta este realmente poziția filosofului. Ca prim argument, se folosește de diferențele sensuri ale anteriorității, spunând că ce este prim *pentru noi* prin natură este secund prin sine, însă abia în ordinea cunoașterii lucrurile ne apar în ordinea lor reală căci noi cunoaștem mai întâi omul ca noțiune, deși omul real este un produs posterior formei și materiei din care provine și care sunt prime în raport cu noi. Al doilea argument constă în faptul că tratatul fiind „pentru începători”, era firesc ca filosoful să pună în prim plan pe cele imediate și mai evidente. În plus, exprimarea lui Aristotel „substanțele prime (...) se numesc”⁷³ este interpretată de neoplatonic ca semn al faptului că *alții* le numesc prime și că de fapt el nu le consideră așa: „Nefiind însă de acord cu acestea, el n-a declarat «primă și prin excelență este», ci *se spune*. (...) Căci, întrucât, cum s-a spus, el numește fără de voie substanța particulară «primă», afirmă că *e cea care nu se spune despre nici un subiect*; într-adevăr, substanța cu adevărat primă, adică cea universală, poartă asupra unui subiect oarecare. Prin urmare, ca fiind ceva împotriva gândului său, el declară: *se spune*”⁷⁴. La fel va afirma în continuare și despre specii și genuri că „se numesc” doar secunde, ele fiind prime după natură. Explicația faptului că Aristotel a definit cea mai de preț substanță, cea individuală, prin negații⁷⁵ se încadrează în același tip de interpretare, în măsura în care și neoplatonicii semnifică divinul prin negații. Dar se pune problema dacă această definiție

⁷³ *Categorii*, ed. cit., p. 13. Neoplatonicul nu are dreptate, căci analizând cele două pasaje în care Aristotel declară că substanța individuală este primă nu reiese din acestea faptul că Aristotel ar fi considerat că substanțele individuale *se numesc* sau *se spun* prime fără să și fie astfel. În plus, el adaugă: „Neexistând deci substanțele prime, e cu neputință să fie vreunul din celelalte”, referindu-se la întâietatea ontologică a indivizilor. În schimb, el nu neagă anterioritatea logică a universalelor în ordinea cunoașterii teoretice (*Metafizica*, cartea V, cap. 11).

⁷⁴ „Cele zece categorii la Ammonius”, în *op. cit.*, p. 254.

⁷⁵ A nu fi într-un subiect și a nu se spune despre un subiect.

negativă a substanței individuale se potrivește atât substanței „cu adevărat prime și divine”⁷⁶, cât și sufletului. În nici un caz ea nu se potrivește primului principiu neoplatonic, care este considerat dincolo de orice raporturi, atât cel implicat de modul de a fi într-un subiect, cât și cel de a fi subiect pentru altele. Același lucru se aplică și sufletului universal, considerat ca principiu și separat de partea materială care, conținând în sine toate cunoștințele posibile cu privire la toate, nu se află în nici un fel de raport. Eventual, definiția substanței individuale s-ar putea potrivi sufletului particular care, datorită situației sale intermediare între „cele cu totul desprinse de materie și cele cu totul încorporate”, poate deveni subiect pentru cunoștințele anterioare pe care le-a uitat dar le poate accesa prin reamintire.

Dar întâietatea substanței prime este totuși agreată de neoplatonic la nivelul substanței sensibile, diferența între universalele „sensibile” și cele „inteligibile” constând în faptul că primele „sunt în mai multe lucruri” iar celelalte sunt „anterioare mai multor lucruri”. Ammonius este de acord ca substanțele particulare să fie *numite* „prime” căci, neexistând ele, nu pot exista nici accidentele și nici speciile și genurile lor, în sensul în care accidentele nu ar mai avea substrat, iar cele generale, subiect despre care să se predice. Restul considerentelor despre substanță nu fac decât să repete observații întâlnite deja la ceilalți neoplatonici.

Neputându-se da o definiție substanței, ca de altfel nici unuia dintre genurile supreme, Ammonius susține că identificarea propriului în cazul fiecărei categorii trebuie să țină loc definiției, atât propriul, cât și definiția aparținându-le în exclusivitate.

În ce privește situarea diferenței specifice printre realități, neoplatonicul trece în revistă celelalte interpretări – ca intermediar între substanță și accident sau ca non-substanțe care se raportează fie la substanțe (de pildă „rațional” și „muritor” pentru om), fie la accidente, fiind mai degrabă înrudite cu acestea din urmă⁷⁷ (ca „negru” pentru corb și „alb” pentru lebădă”). El nu este de acord cu nici una dintre interpretări, propunând o soluție interesantă: dintre substanțele inteligibile și sensibile, diferența va face parte din a doua grupă. Excluzând substanțele sensibile eterne (aștrii) rămâne categoria substanțelor sensibile pieritoare care se subîmparte în substanțe simple⁷⁸, adică exact diferențele și cele compuse, adică indivizii, speciile și genurile⁷⁹. Astfel, Ammonius găsește o soluție elegantă pentru încadrarea diferenței în sânul realităților fără a mai incomoda distincția substanță–accident.

Despre ceea ce este propriu substanței, Ammonius remarcă faptul că Aristotel nu reușește să găsească pentru ea un propriu total și exclusiv: căci a nu fi într-un

⁷⁶ Adică Unului, principiul suprem al neoplatonicilor, numit aici impropriu „substanță divină” căci el este dincolo de orice categorie.

⁷⁷ Dar admiterea diferenței specifice printre accidente ar reclama o a unsprezecea categorie, lucru inadmisibil pentru un neoplatonic care tocmai explicase numărul semnificativ al categoriilor prin principiul decadei.

⁷⁸ O dovadă că și diferențele sunt substanțe constând în faptul recunoscut de Aristotel ca nici ele nu se află într-un subiect, având o existență independentă.

⁷⁹ Într-adevăr, diferențele au un caracter simplu, intrând în componența substanțelor compuse, fie ele prime sau secunde.

subiect, a nu avea nimic contrar, a nu admite gradații sunt trăsături ale tuturor substanțelor, dar și ale altora, după cum am văzut, în timp ce a se predica sinonimic, a fi ceva anumit, a fi primitor de contrarii revin exclusiv substanței în general față de alte categorii, dar nu și tuturor tipurilor de substanțe: predicția sinonimică revine doar celor secunde, iar ultimele două caractere doar substanței prime⁸⁰. Însă neoplatonicul recunoaște că ultimul caracter menționat, anume cel de a primi contrarii, este privilegiat de Aristotel datorită naturii sale ontologice, la fel cum și substanța individuală, care e unica posesoare a acestui caracter, avea un loc privilegiat în clasificarea substanțelor.

Plasarea mărimii imediat după substanță îi oferă lui Ammonius prilejul de a explica din punct de vedere ontologic întreaga ordonare a categoriilor din tabelul aristotelic: „Într-adevăr, materia primordială, informă și incorporală fiind, primește mai întâi cele trei dimensiuni și generează așa-numitul «subiect secund», triplu dimensionat, apoi primește calitățile și dă mărimea compusă, așa cum, de pildă, căldura, triplu dimensionată, primind în plus uscăciunea, produce foc, iar cu răceală și umezeală, apă; (...). Deci în chip firesc mărimea deține al doilea loc în sânul categoriilor, iar calitatea al treilea; căci relativele nu sunt decât un raport anumit al celorlalte categorii, iar locul, timpul și celelalte categorii s-au desprins din acestea”⁸¹. După ce reia clasificarea aristotelică, Ammonius prezintă și o altă clasificare a mărimilor, care cuprinde numai trei: numărul, întinderea și forța (impulsul). Vorbirea și timpul, ca mărimi discontinue, sunt în această clasificare reductibile la număr, linia, suprafața și volumul la întindere, în timp ce forța se referă la ușurimea sau greutatea lucrurilor, concepute ca impulsuri produse de natura lor cantitativă. Ni se dă, de asemenea, o explicație pentru excluderea mișcării din rândul mărimilor în măsura în care aceasta este privită ca o activitate nedeterminată ce semnifică trecerea de la potență la act.

Includerea vorbirii printre mărimi este justificată prin aceea că Aristotel nu o consideră nici în aspectul ei semnificativ ca transmițătoare de sens, nici în aspectul ei compus ca legătură între nume și verb, ci ca pură emisie vocală măsurabilă prin silabe, considerată în actul rostirii ei.

A doua diviziune a cantității în mărimi cu părțile așezate unele față de altele și cu părți fără așezare este explicată prin diferența că așezarea părților în primul caz nu are un sens neapărat spațial, ci mai degrabă pe bază de raport, ele subzistând în raportul respectiv și având continuitate (linia, suprafața, corpul); în schimb, cele cu părți fără așezare există numai în actul producerii lor, de pildă timpul și vorbirea. Deși părțile lor nu au așezare fiindcă nu sunt persistente, ele prezintă totuși o ordine naturală a producerii lor (clipa prezentă se produce înaintea celei

⁸⁰ Chiar dacă Aristotel nu o spune explicit, el dă de înțeles că numai substanța individuală ca „aceiași și una la număr” poate primi contrarii, dând ca exemplu un om *anumit* care „unu și același fiind, devine când alb, când negru, și când cald, când rece, când rău, când bun.” (*Categorii, ed. cit.*, p. 13). Acest lucru nu se întâmplă în cazul substanțelor secunde, care rămân neschimbate, în timp ce substanța individuală, primind contrarii, suportă totodată o *prefacere*.

⁸¹ „Cele zece categorii la Ammonius”, în *op. cit.*, p. 269.

viitoare). În cazul numărului, Ammonius face o distincție între numărul inteligibil⁸², „cel din cuget”, și cel din lucruri. El consideră că descrierea numărului ca mărime formată din părți fără așezare se potrivește numai celui inteligibil, căci numărul care apare în cele numărate (zece oameni sau zece cai) are evident părți cu așezare unele față de celelalte. Restul considerațiilor despre mărime repetă aspecte deja întâlnite și analizate.

Relativele sunt prezentate ca și categorie compusă care vine imediat după cantitate întrucât a fost pomenită în cadrul acesteia; în legătură cu natura relativelor, Ammonius ne expune două puncte de vedere total diferite asupra lor și totodată le combate: astfel, ele au fost considerate pe de o parte ca total ivite prin instituire și nicidecum prin natură, ca de pildă stânga și dreapta. Dar însăși natura, după cum arată neoplatonicul, contrazice acest fapt, de exemplu prin aceea că dispunerea organelor în corpuri respectă întotdeauna aceeași ordine (ficatul se află mereu în partea dreaptă, splina la stânga). Pe de altă parte, relative au fost considerate absolut toate lucrurile, ca în doctrina lui Protagora, sofistul combătut de Platon cu propriile „arme”⁸³. Poziția lui Aristotel, ca intermediară între aceste extreme, recunoaște existența atât a substanțelor, cât și a relativelor. În textul lui Aristotel nu se face o clasificare propriu-zisă a relativelor, în schimb Ammonius face el una reunind exemplele din *Categorii*: după nume, el le împarte în omonime (asemănător-neasemănător) sau heteronime (dreapta–stânga). Cele heteronime sunt împărțite la rândul lor după diferite criterii: pe bază de cuprindere și a fi cuprins (dublu–jumătate), pe bază de dominație și dominat (stăpân–sclav), pe bază de analiză și a fi analizat (sensibilul și senzația), pe bază de participație și lucru ce se împărtășește (știutorul și știința), după cauză și efect (tată–fiu), după acțiune și pasiune (cel care lovește și cel ce este lovit) și în funcție de deosebirea spațială (stânga–dreapta).

Arătând, la fel ca și Porfir, cum are loc conversiunea fiecărui tip de relative în funcție de cazul gramatical din limba greacă, Ammonius explică faptul că anumite relative, cum sunt speciile așezării, adică starea orizontală (a cuiiva), cea verticală și șederea, dau naștere altei categorii, poziția (a sta întins, a sta culcat, a șede) la fel cum timpul și spațiul ca mărimi vor produce categoriile separate ale locului și timpului, „nu pentru că spațiul se spune loc, ci pentru că lucrurile din spațiu au un loc, după cum nici timpul însuși nu este moment, ci lucrurile în timp au un moment al lor”⁸⁴. Pozițiile sunt de fapt spuse paronimic de la așezări care sunt în ultimă instanță relative, întrucât nimic nu împiedică apartenența paronimelor la categorii diferite, după cum este evident în cazul gramaticii și al grămaticului, primul paronim reprezentând o calitate, cel de-al doilea o substanță. În cazul așezării, acțiunea (starea verticală) este trecută la categoria relativelor, iar rezultatul (a sta vertical) la cea a poziției. Rezultă astfel încă un argument pentru ordinea categoriilor, unele fiind anterioare celorlalte.

⁸² Însă Aristotel consideră, împotriva platonicienilor, că numărul nu poate fi o realitate existentă prin sine în afara lucrurilor.

⁸³ *Theaitetos*, în *op. cit.*, 170c.

⁸⁴ „Cele zece categorii la Ammonius”, în *op. cit.*, p. 280.

Relativele prezintă sau nu contrariedade în funcție de categoriile între care exprimă ele o relație. Astfel, relativele implicate în cantități (de exemplu, triplul și treimea) sau în substanțe (tată, fiu) nu pot avea contrarii, după cum nici categoriile respective nu au. În schimb, relativele provenite din calități, la fel ca și acestea, pot avea contrarii, de exemplu, virtutea celui bun are drept contrar viciul celui vicios. Relativele care admit contrariedade vor admite și diferențe de grad, căci „acolo unde se produce contrariedade, există și un mai mult și mai puțin”⁸⁵.

Simultaneitatea relativelor, trăsătură ce nu se manifestă și în cazul relativelor de tipul cunoașterii și obiectului cunoscut, este nuanțată în cazul acestora prin distincția dintre lucrurile luate în sine sau în relația reciprocă: astfel, „dacă vom lua cunoscutul drept lucru, de pildă ca un astru, el va fi anterior, conceput ca atare (căci astrele sunt anterioare științei despre ele); dacă însă îl vom gândi ca un relativ, cunoscutul va fi simultan cunoașterii: nimic nu poate fi cunoscut dacă nu există cunoaștere asupra-i. Într-adevăr, Aristotel spune că sunt simultane *cunoscutul* (*s. n.*) și cunoașterea asupra-i”⁸⁶.

Ammonius interpretează întreaga prezentare a relativelor de către Aristotel ca pe o încercare de a arăta dificultățile unei definiții mai vechi a relativelor, cea care apare încă de la început în capitolul dedicat lor din *Categorii*: „relative sunt toate câte, ele însele, ca atare, sunt spuse drept ținând de ceva sau se raportează oricum altfel la ceva”⁸⁷. Una din dificultățile rezultate din această definiție este statutul incert al celor considerate ca părți ale substanței sensibile, de exemplu, mâna sau capul. Considerate în general, ca părți ale substanței universale, ele ne pot părea relative și, prin urmare, accidente, lucru totuși inacceptabil pentru Aristotel, care propune o nouă definiție pentru a rezolva dificultatea. Dar mai întâi el a construit teoria relativelor urmând definiția „celor vechi” pentru a-i arăta consecințele absurde și pentru ca în final să propună el o definiție mai satisfăcătoare conform căreia „sunt relative cele căroră faptul de a fi le este totuna cu faptul de a se raporta, într-un fel la ceva”⁸⁸. În această lumină, părțile substanțelor secundare nu mai pot fi considerate ca relative întrucât ele nu se definesc prin raportul pe care îl au ele cu întregul: capul, ca parte a omului, „nu se caracterizează prin raportul pe care îl are cu cel al cărui cap este. Se poate deci reda definiția capului ca luat în el însuși; căci el este o substanță și un anumit subiect”⁸⁹.

Calitatea, ne spune Ammonius, a fost creată ca și expresie de Platon⁹⁰ și apoi extinsă de Aristotel și asupra sufletului (care poate poseda calități ca știința sau virtutea) de unde rezultă că primul filosof o formulase numai cu privire la corpuri, deci la lucrurile sensibile. Prima obiecție a neoplatonicului în legătură cu calitatea se referă la modul în care s-a făcut diviziunea acestei categorii. Dacă Aristotel

⁸⁵ *Ibidem*, p. 281.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 287.

⁸⁷ *Categorii*, ed. cit., p. 25.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 27.

⁸⁹ „Cele zece categorii la Ammonius”, în *op. cit.*, p. 288.

⁹⁰ Neoplatonicul citează în acest sens un pasaj din *Theaitetos*, 182 a.

prezentase patru specii de calitate – caracterul și dispoziția, capacitatea și incapacitatea naturală, calitățile de afectare („înraurire”) și afectările, figura și forma, neoplatonicul propune o primă împărțire a lor în calități virtuale și calități în act. Cele virtuale sunt reprezentate de a doua specie de calități menționată de Aristotel, mai exact capacitățile și incapacitățile naturale. Cele în act se subîmpart în calități împlinitoare, „destrămătoare” și calități care nu sunt nici una nici alta. Cele împlinitoare se divid în calități care afectează simțurile⁹¹ și calități care nu le afectează. Caracterul și dispoziția se încadrează în această ultimă grupă și se diferențiază în funcție de persistență, putându-se referi atât la suflet (știința, virtutea), cât și la corp (sănătatea). Calitățile de afectare pot fi trecătoare, ca în cazul înroșirii produse de rușine și ele sunt numite, ca la Aristotel, simple afectări pentru a le deosebi de cele cu caracter permanent numite calități de afectare, cum este cazul celui roșu din naștere. Tot aici este menționată și alterarea (*aloiôsis*) – pe care Aristotel o studiasse în contextul fizicii ca tip de schimbare calitativă – ca referindu-se numai la calitățile de afectare, ea nefiind posibilă în cazul caracterului, care nu se alterează, ci apare sau dispare.

Figura și forma sunt considerate calități ce redau substanța cercetată doar la nivelul suprafeței, diferența constând în faptul că figura se spune despre cele neînsuflețite, iar forma despre cele vii. Dar forma se poate spune și în general despre toate lucrurile naturale incluzând și pe cele neînsuflețite, în timp ce figura există doar mental.

După reorganizarea clasificării, Ammonius reia fiecare tip de calitate în parte revenind la ordinea în care le prezintă Aristotel. Dacă dispoziția și caracterul, ca prim tip de calități menționat în *Categorii* sunt considerate în act, cel de-al doilea, capacitatea și incapacitatea sunt calități potențiale numai în măsura în care le privim ca înzestrări naturale sau ca lipsă a lor; un potențial alergător sau luptător este numit astfel pe baza simplei capacități de a alerga sau de a se lupta, dar în cazul unui luptător sau al unui alergător în act denumirea nu mai este a unei capacități naturale, ci a caracterului sau dispoziției sale din acel moment.

Calitățile de afectare sunt clasificate din nou în funcție de trei criterii combinate – extinderea totală sau parțială a calității în cadrul unei specii, după modul de proveniență natural sau dobândit și după persistență, obținându-se astfel patru tipuri: în primul caz o calitate revine întregii specii în mod natural, ca albaștrul zăpezii, în al doilea caz, o calitate revine doar unora, dar în mod natural, așa cum negrețea revine tuturor etiopienilor. Apoi, mai pot exista calități dobândite dar persistente, cum e culoarea galbenă a feței devenită permanentă după o boală îndelungată, dar și calități dobândite și temporare cum este îngălbenirea momentană din cauza fricii. Cele de ultimul tip sunt considerate simple afectări și nu calități, după cum s-a arătat, întrucât ele nu redau un mod de a fi în virtutea cărora am putea numi omul afectat de frică ca fiind „galben” sau pe cel rușinat „roșu”. Calitățile de afectare se

⁹¹ Altfel spus, calități sensibile.

numesc astfel din două motive: fie pentru că ele însele au „suferit” o afectare sau sunt rezultatul uneia, fie pentru că sensibilitatea noastră le percepe printr-o afectare a ei.

Dintre calități, unele admit contrarietatea și diferențele de grad (albul și negrul), altele nu le primesc (forma de triunghi), în timp ce altele admit contrarietatea (just, injust), dar e discutabil dacă și diferența de grad. Ammonius rezolvă dificultatea spunând că justiția în sine este aceeași și nu admite gradații, în schimb participarea lucrurilor la ea se face în grade diferite. Însă propriul calității rămâne cel stabilit de Aristotel, adică asemănarea și neasemănarea, ele revenindu-i acesteia total și exclusiv.

Primele patru categorii prezentate până acum au un caracter elementar, celelalte șase rezultând din combinația substanței cu celelalte trei. Întrucât Aristotel nu insistă asupra lor, neoplatonicul își asumă el sarcina de a le defini și a le prezenta speciile. Acțiunea și pasiunea sunt considerate categorii derivate din amestecul substanței și al calității; acțiunea reprezintă „lucrarea asupra unui obiect” și poate fi de două feluri: îndreptată către sine, de pildă sufletul care se auto-cunoaște, sau către un altul, cum este încălzirea. Pasiunea este descrisă ca „schimbarea datorită altuia” și are două specii, dintre care una este schimbarea orientată către distrugere (arderea), iar celalaltă este orientată către împlinire (lucrul văzut prin vedere). Poziția și posesiunea rezultă din împletirea substanței cu relativele, prima definindu-se ca „așezare de un fel anumit a corpului” și având ca specii așezarea orizontală, verticală și cea intermediară între ele, șederea; posesiunea este definită ca „preluarea unei substanțe de către alta”. Momentul și locul rezultă din amestecul substanței cu cantitatea, primul indicându-ne „când anume” are loc ceva și având trei specii, prezentul, trecutul și viitorul, cel de-al doilea dându-ne indicații spațiale și având șase specii: sus, jos, dreapta, stânga, înainte, îndărăt⁹².

Cele patru specii de opuși sunt prezentate de neoplatonic pe baza unei diviziuni. Înainte de toate, opoziția se poate manifesta fie la nivelul expresiilor (afirmația și negația), fie la nivelul lucrurilor, considerate ori în raport cu altele (ca relative) ori ca opunându-se în sine. Cele care se opun fără raportare la altele se pot transforma unele în altele (contrariile) sau nu se pot transforma (posesiunea și privația). Ammonius susține că Aristotel a utilizat această clasificare (deși ea nu apare la Aristotel decât, poate, în mod implicit) pentru a reda opușii într-o ordine dată de gradul lor de opoziție. În această perspectivă, relativele manifestă cel mai slab tip de opoziție, întrucât ele își implică existența reciproc: „căci acestea par, aproape, a nici nu se combate prin firea lor, unele pe altele”⁹³. Contrariile, în schimb, nu pot coexista în același timp și în același subiect; ele se suprimă unul pe celălalt, dar se și transformă unul în celălalt. Posesiunea și privația sunt considerate ca opuse în și mai mare măsură decât contrariile întrucât se exclud reciproc și nu se

⁹² Dar Aristotel nu menționează aceste exemple pentru categoria locului, ci exemplele lui reprezintă indicații de locuri cu caracter determinat și non-relativ: „în agora”, „în Liceu”.

⁹³ „Cele zece categorii la Ammonius”, în *op. cit.*, p. 303.

pot transforma unele în altele⁹⁴. Afirmăția și negația manifestă cea mai puternică opoziție prin aceea că, spre deosebire de ceilalți opuși, ele sunt singurele care se pot aplica tuturor lucrurilor, despre care fie afirmăm ceva, fie negăm ceva pe baza principiului non-contradicției.

Contrariile se disting așadar de relative prin faptul că nu se opun ca ținând de altele căci „albul nu este spus alb față de negru”⁹⁵; ele se clasifică mai întâi în cele care pot avea intermediar (albul și negrul) și care nu pot avea (parul și imparul). Cele care admit intermediar se subîmpart în contrarii care nu sunt prezente cu necesitate într-un anumit subiect (ca albul și negrul) și contrarii dintre care unul se află în mod necesar într-un subiect anume, cum se află cu necesitate căldura în foc sau răceala în zăpadă. În acest ultim caz, calitatea care îi revine subiectului nu se mai poate transforma în contrariul său, fiind excepția de la regula generală de transformare a contrariilor unele în altele. Dintre contrariile fără intermediari unul dintre cele două aparține în mod obligatoriu unui subiect, căci nu există număr care să nu fie nici par nici impar sau om nici sănătos nici bolnav, ci întotdeauna îi va reveni unul dintre aceste contrarii. În capitolul dedicat lor, Aristotel mai amintise situația particulară a unor contrarii, cum sunt binele și răul, pe care neoplatonicul o explică la rândul său. Astfel, dacă binelui îi este contrar întotdeauna răul, răului nu îi este contrar neapărat binele, ci unui anumit tip de rău, ca de exemplu răului creat prin exces îi este contrar nu doar binele ca măsură potrivită, ci și răul ca deficit. Aristotel mai precizase că există trei situații posibile cu privire la contrarii: ori ca ele să facă parte din același gen (albul și negrul, genul lor fiind culoarea), ori să facă parte din genuri contrare (justiția ca specie a virtuții și injustiția ca specie a viciului) ori să fie ele însele genuri pentru altele (binele și răul). Ammonius adaugă la cele spuse de Aristotel doar faptul că virtutea și viciul sunt într-adevăr genuri contrare pentru justiție, respectiv pentru injustiție, dar totodată sunt ele însele specii ale unui gen comun, caracterul.

Posesiunea și privația, pentru a fi corect afirmate despre un lucru, trebuie să țină seama de trei aspecte: caracterul posedat să fie ceva potrivit cu natura lucrului (nu putem vorbi de privația vederii în cazul viețuitoarelor care nu sunt prevăzute de la natură cu această funcție), locul în care se ivește caracterul respectiv (spunem despre ochi și nu despre picior ca e privat de vedere) și momentul în care e firesc să se manifeste un anumit caracter (de exemplu, puii de animale care încă nu au făcut ochi nu înseamnă că sunt privați de vedere, ci pur și simplu nu a sosit momentul în care să o primească). În plus, posesiunea și privația trebuie să se refere, în mod evident, la același caracter, și nu trebuie confundate cu caracterul la care se referă;

⁹⁴ Exprimarea nu este exactă deoarece există o transformare a posesiei în privație, atunci când se pierde un caracter posedat în mod natural, ca de exemplu vederea, doar că această transformare este ireversibilă, lucru care diferențiază acest tip de opuși de contrarii. De altfel, îl va cita mai departe în text pe Aristotel, care vorbește despre trecerea de la posesiune la privație și imposibilitatea reciprocei.

⁹⁵ „Cele zece categorii la Ammonius”, în *op. cit.*, p. 304.

posesiunea unui caracter și caracterul propriu-zis se rostesc într-adevăr prin paronimie, dar tocmai acest aspect ar trebui să ne indice faptul că e vorba despre lucruri diferite ca gen: „(...) dacă ar fi identice, s-ar și enunța amândouă despre același lucru, și la fel s-ar întâmpla cu privațiunea. (...) căci nu spunem despre orb că este orbirea însăși”⁹⁶.

Afirmația și negația se deosebesc de ceilalți opuși prin aceea că ele se rostesc pe bază de legătură, motiv pentru care implică întodeauna adevărul sau falsitatea cu privire la cele despre care se afirmă sau se neagă ceva, în timp ce relativele, contrariile și posesiunea sau privațiunea nu indică nimic care ar putea fi calificat ca adevărat sau fals.

Despre celelalte predicamente, anteriorul, simultanul și mișcarea neoplatonică nu ne spune nimic nou față de *Categoriile*, cu toate că folosește în majoritatea cazurilor alte exemple decât cele utilizate de Aristotel și o exprimare uneori diferită, ca în cazul clasificării mișcării. Mișcarea este schimbare, în primul rând, după substanță sau după accident. După substanță, avem ca tipuri de schimbări nașterea definită ca trecere de la neființă la ființă și pieirea, care este aceeași schimbare dar definită în sens invers. Schimbarea după accident este cantitativă dacă „este în lucru”, așa cum sunt creșterea și descreșterea, calitativă dacă se face „*asupra* lui”, ca în cazul alterării și de loc dacă schimbarea se face „*în jurul* lui”.

4. Concluzii generale privind abordarea comentatorilor neoplatonici

În cele ce urmează ne propunem o serie de observații generale privind interpretările neoplatonicilor luați în discuție atât pentru a evidenția diferența lor față de abordarea plotiniană din *Enneade*, cât și pentru a înțelege contribuția acestora în receptarea textului fundamental al *Categoriilor* în istoria filosofiei.

După cum s-a precizat și pe parcursul prezentării comentatorilor menționați, se remarcă în primul rând un efort al tuturor trei de a rămâne fideli textului *Categoriilor* chiar și în aspectele incompatibile cu o filosofie neoplatonică în general, ca de exemplu importanța acordată de Aristotel substanței individuale. Dar comentatorii fac mai degrabă un compromis între doctrina școlii filosofice la care sunt afiliați și interpretarea „corectă” a lui Aristotel. Am indicat în fiecare expunere în parte numeroase aspecte în care ni s-a părut că interpretarea neoplatonicilor devine mult prea exactă tocmai din efortul de a spune ceea ce textul inițial părea să omită. Totuși, în multe cazuri, ca de pildă în enumerarea tuturor raporturilor posibile între noțiune și nume și nu doar a celor trei care apar la Aristotel, aportul neoplatonicilor la înțelegerea și transmiterea ideilor este benefic. Putem chiar încerca să stabilim o regulă provizorie de identificare a situațiilor în care neoplatonicii se îndepărtează mai mult sau mai puțin de text. Astfel, când ei încearcă să explice strict sensul tehnico-filosofic al unei expresii aristotelice, cum este cea de „a fi într-un

⁹⁶ „Cele zece categorii la Ammonius”, în *op. cit.*, p. 306.

subiect”, sau când se aduc noi exemple în completarea celor aristotelice, acestea ne apar ca „gesturi” pedagogice foarte utile pentru înțelegerea textului. Dar, de fiecare dată când comentatorii se exprimă asupra intențiilor sau a motivațiilor pentru care Aristotel a afirmat sau a omis ceva, a făcut sau nu o alegere terminologică sau filosofică, cu alte cuvinte când vorbesc în numele său, pare mai indicat să le privim cu un oarecare scepticism. Este cazul multor considerații ontologice care cu siguranță trebuie puse pe seama filosofiei neoplatonice îmbogățite și nuanțate de terminologia clasic aristotelică.

În al doilea rând, toți trei pot fi considerați, în mult mai mare măsură decât Aristotel, niște filosofi ai limbajului și ai funcției sale semnificante. Ceea ce aduc nou aceste comentarii este sublinierea aspectului *semantic* al tratatului *Categoriilor*, „element subtil, explicat pe deplin de către comentatori și subapreciat”, după cum remarcă Sorin Vieru în „Începuturi de semantică logică la comentatorii antici ai «Categoriilor»”, explicând în ce constă cu adevărat semanticitatea tratatului: nu în faptul că se ocupă de semnificațiile expresiilor, ci „în măsura în care expresiile în cauză îmbrățișează clase și tipuri generale de semnificații” raportate la lucruri semnificate⁹⁷. Este meritul comentatorilor neoplatonici de a atrage atenția în primul rând asupra caracterului semantic al tratatului dar și asupra celor două tipuri de „ontologii formale”, prima fiind împărțirea realităților în funcție de enunțarea despre un subiect și existența într-un subiect, a doua constând în analiza propriu-zisă a predicamentelor ca tipuri generale de semnificații.

În acest cadru, neoplatonicienii sunt preocupați de a face o separație netă între planul lingvistic, cel logic și cel ontologic, spre deosebire de Aristotel, care combină formulările ontologice cu cele semantice în cel mai firesc mod, utilizând în același context expresiile *kategoria*, *legomena* și *ta onta*. Tocmai în acest aspect se diferențiază comentatorii neoplatonici care, în opinia autorului român citat, se pare că „nu receptau ambiguitățile textului comentat ca ambiguități reale, ci găseau firească împletirea celor două moduri de formulare: în limbajul lucrurilor și în cel al expresiilor”⁹⁸.

Înainte de a analiza perspectiva lor semantică asupra categoriilor, se impun câteva observații privind abordarea fiecărui comentator în parte.

Tratatul lui Porfir, sub aspectul conținutului, ni-l dezvăluie pe elevul lui Plotin ca un apărător fervent al doctrinei clasice aristotelice. Când nu este de acord cu Aristotel ca și opțiune filosofică (de exemplu, în cazul anteriorității obiectului cognoscibil față de cunoaștere), neoplatonicul expune totuși până la capăt argumentele lui Aristotel, explicându-i punctul de vedere chiar dacă nu i-l împărtășește. În general, Porfir nu spune lucruri diferite față de Stagirit, ci doar reia foarte detaliat

⁹⁷ Sorin Vieru, în „Începuturi de semantică logică la comentatorii antici ai «Categoriilor»”, în *Încercări de logică*, Editura Paideia, București, 1997, pp. 18, 14–15. Autorul arată că teoria aristotelică a categoriilor reprezintă totodată prima formă a unei teorii moderne a categoriilor semantice, prin aceasta deosebindu-se de categoriile lui Platon, Kant și Hegel.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 21.

temele majore, eventual completându-le cu exemple și rezolvând dificultățile ivite pe parcurs, la identificarea cărora îi servește „vocea” interlocutorului. Se remarcă o atenție deosebită acordată de neoplatonic limbajului și felului în care acesta exprimă realitățile. Sunt menționate cu titlu preventiv „capcanele” pe care ni le întinde uneori limbajul în formarea inadecvată a expresiilor, lucru vizibil cu precădere în exprimarea categoriilor (de exemplu, relația de apartenență a cărnei la navă se redă uzual ca și „cârmă a navei” și nu „cârmă a cărnavei”, cum ar fi fost corect, întrucât nu doar navele pot avea cârmă). Alteori, ni se indică insuficiența limbajului, ca de pildă în cazul calităților la care există nume pentru felul de a fi dar nu și pentru calitatea propriu-zisă: pe pugiliști „îi calificăm oameni de un anumit fel, fără să existe nume pentru calitatea lor”⁹⁹) sau inadecvarea limbajului la pluralitatea lucrurilor (de exemplu relația de omonimie sau conversiunea asimetrică a corelativelor, „aripă a păsării”, dar nu și „pasăre a aripii”). Sunt semnalate de asemenea în limbajul uzual modalități neconcordante de exprimare a lucrurilor aparținând aceleiași categorii (astfel, relativele se exprimă deseori prin cazuri gramaticale diferite, iar calitățile în anumite contexte paronimic – gramatică, gramatician – iar în altele prin nume diferite – bun sau vrednic ca spunându-se de la virtute). Din aceste perspective, neoplatonicul pare să considere limbajul criticabil dar, fiind conștient de limitele acestuia, acceptă implicit posibilitatea ca aceste imperfecțiuni să devină semnificative: astfel, limbajul ne poate indica uneori prin ambiguitatea sa că însuși lucrul la care se referă este problematic pentru gândire¹⁰⁰. Porfir împărtășește cu ceilalți comentatori această preocupare pentru limbaj, multe din observațiile sale fiind repetate de aceștia.

În cazul lui Porfir, analiza lui Sorin Vieru arată că acesta, încercând să explice ce este o categorie, formulează principiile de bază ale semanticii: „Lucrurile nu semnifică, ci sunt semnificate”¹⁰¹ și „orice lucru are și nume, și sens definitiv”¹⁰². Totodată, el dezvoltă o „concepție pur semantică și antropocentrică” a semnificației plasând „originea” categoriilor în necesitatea omului de a da nume lucrurilor din jurul său. Acest proces este numit „prima instituire” a expresiilor prin raportare la lucruri și este distins de o „a doua instituire”, cea care se referă la raportul dintre expresiile rezultate în urma primei instituirii, ca de exemplu diferențierea între nume și verbe sau alte părți de vorbire. Această distincție corespunde de fapt separării dintre planul semantic și cel sintactic-gramatical. Categoriile țin de prima

⁹⁹ „Comentariile lui Porfir”, în *op. cit.*, p. 137.

¹⁰⁰ Ca în exemplul în care Aristotel reflecta asupra opoziției dintre justiție și injustiție, pe care îl reia neoplatonicul. Astfel, limbajul ne oferă ca termen negativ, „injustiția”, dar se pune problema dacă el corespunde într-adevăr unei realități contrare justiției (înțeleasă ca existent pozitiv) sau reprezintă o privație opusă justiției înțeleasă ca posesie a caracterului just. Limbajul se arată înșelător din nou căci, precizează Porfir, în multe situații exprimăm trăsături de caracter, deci posesii, prin forme lingvistice negative („lipsit de măsură”), în timp ce privațiile le exprimăm sub formă afirmativă („orbire”, „surzenie”, „paloare” etc.).

¹⁰¹ „Comentariile lui Porfir”, în *op. cit.*, p. 44.

¹⁰² *Ibidem*, p. 48.

instituire în sensul că ele vizează raportul dintre lucru, gând și expresie, spre deosebire de a doua instituire, care ține de raporturile expresiilor cu ele însele. Ambele instituirii vizează o sferă semnificativă mai largă, în cadrul căreia nu orice semnificație se raportează automat la o categorie, în schimb orice categorie trimite la un orizont semnificativ determinat și general al unei expresii¹⁰³. Categoriile au legătură totuși și cu „a doua instituire” prin faptul că reprezintă termenii din care se alcătuiesc propozițiile, din punct de vedere gramatical corespunzându-le *numele* sau *verbul*, adică cele două elemente formale necesare și suficiente pentru alcătuirea propoziției simple categorice.

Din această perspectivă, pentru autorul român, „reiese clar că semantica logică este încadrată la Porfir, ca de altfel și la stoici, într-o teorie semiotică mai largă, cu aspect predominant pragmatic”¹⁰⁴. Abordarea lui Porfir prezintă totodată, în opinia sa, „o aparentă tentă de nominalism”¹⁰⁵, prin faptul că nu urmărește „transpunerea realității obiective în fapte de limbaj”; procesul de instituire este și prim și convențional dar totodată independent de cel de abstractizare ca activitate noetică fără de care nu ar fi posibilă instituirea termenilor generali¹⁰⁶. În acest sens, nominalismul lui Porfir „simplifică nelegitim problema instituirii semnificațiilor prin activitatea de denumire”¹⁰⁷.

Dexip, la rândul său, face o distincție în interiorul limbajului între un prim plan semnificativ, descris de categorii ca ultime posibilități de semnificare și un plan secund care funcționează independent de acest prim plan, cuprinzând unități de sens care nu se formează cu ajutorul categoriilor. Comentatorul repetă de fapt în termenii proprii distincția porfiriană între „prima” și „cea de-a doua instituire” a expresiilor. Cu privire la ce trebuie exclus din planul categoriilor, sunt menționate cuvintele care își primesc sensul prin transfer de la altceva determinat (ca pronumele „acela”), cuvintele de legătură ca articolele, conjuncțiile și alte formulări pe bază de prepoziții („de la Zeus”, „de acasă”, „cât se poate de bine”, „de drept”¹⁰⁸), formulările ipotetice sau disjunctive („dacă este ziuă”), expresiile modale („necesar”, „posibil”, „real”) și cuantificatorii logici („unii”, „orice”, „nici unul”, „ceva”, „nu orice”). Se autoexclud din diviziunea categorială și sunetele nearticulate sau alte emisii vocale – semne ale unor procese de gândire neformulate, dar și expresiile compuse din nume și verb, adică enunțarea („Dion se plimbă”) ¹⁰⁹, numele proprii sau figurile de stil din poetică sau retorică. Toate acestea revin unei alte cercetări, cea „despre expresie” și care este secundă în raport cu cercetarea genurilor supreme și a expresiilor corespunzătoare, după cum și planul de semnificare

¹⁰³ S. Vieru, *op. cit.*, p. 27.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 34.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁰⁶ Schema porfiriană s-ar putea potrivi numai instituirii numelor proprii asupra lucrurilor singulare, ea fiind deficitară în privința constituirii termenilor generali.

¹⁰⁷ S. Vieru, *op. cit.*, p. 35.

¹⁰⁸ Toate sunt exemplele autorului.

¹⁰⁹ Categoriile fac posibilă predicția dar nu se confundă cu ea însăși.

reprezentat de acestea era secund în raport cu cel semnat de categorii. Dexip admite că, deși diviziunea categorială stă la baza oricărei vorbiri cu sens fiind originară și preexistentă altor aspecte semnificative, limbajul nu exclude alte unități semnificative care totuși nu țin de categorii „pentru că se îndepărtează cu totul de rânduiala originară a categoriilor față de lucruri”¹¹⁰ și nu posedă nimic definitoriu privind natura lucrurilor. În schimb, „și considerarea adevărului vorbirii, în care e cuprinsă în primul rând confirmarea și infirmarea, se acordă esențial cu categoriile. Prin urmare, toate părțile de vorbire semnificative, luate în propoziția simplă afirmativă, care pot să reprezinte principial termenii din care s-a alcătuit propoziția, toate acestea sunt de socotit ca ținând de categorii”¹¹¹.

Dexip distinge apoi de categorii o serie întreagă de noțiuni¹¹², precum ființa, unul, pluralitatea, ne-ființa¹¹³, identicul, altul, determinatul („ceva anumit”), definiția, genul, propriul, diferența, specia, universalul, unicul, comunul, indistinctul, echivocul și sinonimia ca fiind în afara categoriilor: ele sunt „supracategoriale” căpătând câte un sens diferit în fiecare dintre cele zece categorii sau spunându-se despre toate categoriile.

Rolul activității noetice, neglijat în abordarea „nominalist-simplistă” a lui Porfir, este în schimb mult mai evident în demersul lui Dexip, vizibil încă de la început din modul de a defini categoria ca semnificând „gândurile, prin accident însă și lucrurile”¹¹⁴. El formulează mult mai explicit problema categoriilor în termenii „triunghiului semantic” format din cuvânt, lucru și gând, subliniind anterioritatea funcției semnificative a vorbirii față de funcțiile de adevăr. Pentru Dexip, categoriile semnifică în primul rând gândurile noastre cu privire la obiecte, cu alte cuvinte conceptele lucrurilor, indiferent dacă lucrurile respective există sau nu. Planul limbajului și al gândirii depășindu-l pe cel al realității prin faptul că poate desemna și lucruri inexistente, corect este să afirmăm despre categorii că se referă la gânduri mai degrabă decât la lucruri. În plus, gândirea neverbalizată este o formă de vorbire, concepută după modelul platonice al dialogului mut al sufletului cu sine însuși și precedă vorbirea exteriorizată. În prezentarea tratatului său, am arătat deja locul pe care îl ocupă categoriile în „fenomenul limbajului în ansamblul său”, prin excluderea părților de vorbire, a entităților pur gramaticale sau a conceptelor de maximă generalitate ca ființă, identitate, întreg, parte etc.; acestea din urmă sunt predicabile dar nu au „consistență” categorială în sensul că ele nu ne indică genurile sau natura realităților.

¹¹⁰ *Ibidem*.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 158

¹¹² Având ca sursă genurile supreme ale lui Platon și predicabilele lui Aristotel.

¹¹³ Se face distincția pe de o parte între ne-ființa totală sau absolută care exclude toate categoriile și ne-ființa relativă pe de altă parte, cu sensul său platonice de alteritate, repartizată pe fiecare dintre categorii: „însă ne-ființa anumită se spune și ea în zece feluri, odată ca non-substanță, altădată ca noncalitate, și la fel cu celelalte”, *op. cit.*, p. 159.

¹¹⁴ „Nedumeririle lui Dexip”, în *op. cit.*, p. 152.

În ceea ce îl privește pe Ammonius, Sorin Vieru consideră că soluția sa de interpretare a categoriilor este „cea mai elegantă”, în sensul în care ea face o sinteză a pozițiilor divergente cu privire la categorii; acesta reușește să integreze cele trei aspecte prezente în tratatul aristotelic, logicul, lingvisticul și ontologicul, spunând că scopul filosofului este „de a trata despre *cuvintele* ce semnifică *lucruri* prin mijlocirea *gândurilor*”¹¹⁵. Poziționând gândurile ca intermediare între cuvinte și lucruri, neoplatonicul încearcă să nu privilegieze o interpretare anume în defavoarea alteia, ci să redea caracterul semantic al categoriilor tocmai prin această poziție mijlocitoare a gândirii, semnificația neavând alt loc de producere decât în gândire. Cei trei comentatori fac astfel dovada unei adevărate „conștiințe semantice” prin prezentarea, chiar dacă în versiuni diferite, a „triunghiului semantic” format din cuvinte, lucruri și gânduri. În acest fel, este anticipată semantica modernă care va modifica această schemă, printre altele integrând și subiectivitatea¹¹⁶ ca generatoare a semnificației. În orice caz, după cum subliniază filosoful român, contribuția neoplatonicilor la dezvoltarea unei „științe” a semnificației este majoră, comentariile lor anunțând „precizia formulărilor scolastice și moderne”.

În afară de aspectul semantic, abordările neoplatonicilor se caracterizează, de asemenea, prin abundența considerațiilor ontologice, deși forma *Categoriilor*, dincolo de implicațiile sale „metafizice”, este strict cea a unui tratat logic. Acest fapt ne interesează în principal în problema deducției categoriilor aristotelice, despre care noi susținem că este absentă la Aristotel atât sub aspect logic, cât și sub aspect ontologic. Însă neoplatonicii nu se mulțumesc cu simpla enumerare a categoriilor, ci construiesc ei, în locul lui Aristotel, o deducție ontologică.

Deducția logică a categoriilor aristotelice este imposibilă din cauza statutului problematic al ființei care nu este un gen din care să poată rezulta, pe baza unei eventuale divizări ale sale în specii și cu ajutorul unor diferențe, celelalte categorii. Nici deducția ontologică nu este posibilă dacă nu există un gen suprem căruia să i se subordoneze într-o ierarhie coerentă toate celelalte naturi sau genuri de realități. La Platon deducția logică a a genurilor supreme era totodată și ontologică, după cum s-a putut constata din analiza dialogului *Sofistul*, restul realităților subordonate putând fi, la rândul lor, derivate din acestea.

Dacă la Aristotel lipsește o deducție atât logică a categoriilor, cât și una ontologică, iar la Platon se poate vorbi despre ambele, în cazul neoplatonicilor credem că se poate constata o situație intermediară: pe de o parte, ei conștientizează imposibilitatea deducției logice subliniind faptul că tabelul categoriilor nu reprezintă o diviziune a unui gen în speciile sale, pe de altă parte, se încearcă o compensare a

¹¹⁵ „Cele zece categorii la Ammonius”, în *op. cit.*, p. 231.

¹¹⁶ Aspect filosofic complet străin filosofiei antice. Abia sfârșitul antichității, prin Sf. Augustin, pune bazele conceptului de *persoană*, subiectivitatea ca atare fiind tematizată mult mai târziu, în ceea ce numim astăzi filosofie modernă.

acestei lipse printr-o deducție ontologică. Ea trebuie căutată cu precădere în considerațiile lor legate de ordinea în care și-a prezentat Aristotel categoriile¹¹⁷. Pentru neoplatonici nu există nimic întâmplător în această ordine ci ea este justificată de însăși natura lucrurilor.

Toți trei sunt de acord cu plasarea substanței în fruntea tuturor celorlalte categorii pe baza distincției aristotelice fundamentale între substanță și accident. Întâietatea substanței față de celelalte categorii este un principiu aristotelic de necontestat, însă ordinea de prezentare a categoriilor-accidente nu este motivată explicit de Aristotel. Cert este că el a menționat de puține ori întreaga listă din *Categorii*, probabil considerând demne de menționat într-o enumerare rapidă mai degrabă cantitatea și calitatea decât, să zicem, poziția sau posesiunea.

Porfir „deduce” categoriile din convingerea că le corespund într-adevăr zece genuri de realități și justifică întâietatea substanței prime printr-o teorie a cunoașterii conform căreia individualul este cel cunoscut mai întâi de noi. Cantitatea urmează substanței deoarece, înainte de a fi într-un anumit fel, un lucru este mai întâi unu sau plural și împărtășește cu substanța trăsăturile comune de a nu avea contrarii sau gradații. Natura dimensională a lucrurilor implică în mod imediat comparații între lucruri (de exemplu „mic”, „mare”) fapt pentru care relația ne apare înaintea calității. Celelalte categorii sunt menționate ori ca fiind tratate în alte lucrări aristotelice (acțiunea și pasiunea) ori sunt deduse din primele categorii considerate elementare (locul și momentul provin din cantitățile corespunzătoare – spațiul și timpul, poziția este dedusă prin distingerea ei față de așezare care făcea parte dintre relative). Categoriile sunt derivate din raportul lor ontologic cu substanța în funcție de felul în care o determină: astfel, ele fie o determină „din interior” aflându-se în ea (calitatea, cantitatea), fie „se concentrează în jurul substanței, cantității și calității” și o determină „din exterior”, raportând-o la alte substanțe sau determinându-i contextul de existență (relația, locul, momentul, acțiunea, pasiunea, posesiunea și poziția).

Aceași schemă de identificare a unei deducții ontologice a categoriilor se poate aplica și în cazul lui Dexip, cu diferența că o deducție nu este prezentă ca atare în tratatul său, dar este reperabilă în contextul în care acesta răspunde obiecțiilor plotiniene. De exemplu, când Plotin nu este de acord cu plasarea cantității imediat după substanță întrucât consideră substanța apropiată în mai mare măsură de calitate, Dexip dă același răspuns ca și Porfir dar mult mai elaborat, cu argumente atât neoplatonice (existența pluralității în ființa inteligibilă), cât și aristotelice (cantitatea pune mai bine în evidență natura compusă a substanței sensibile și pe cea tridimensională a corpului).

¹¹⁷ Primul comentator preocupat de ordinea „corectă” a categoriilor a fost un reprezentant al platonismului mediu, Eudorus din Alexandria, care a plasat imediat după substanță calitatea și cantitatea, pe considerentul că nici o substanță nu poate exista fără proprietăți și fără o anumită extensie, dar nici fără a fi situată în timp și spațiu, categorii pe care le-a așezat imediat după calitate și cantitate (Hans B. Gottschalk, „The earliest Aristotelian commentators”, în R. Sorabji, *op. cit.*, p. 77).

Ammonius este comentatorul la care o deducție ontologică a categoriilor apare cât se poate de explicit, pornind de la materie ca spațiu de apariție și subiect ultim al categoriilor: „Într-adevăr, materia primordială, informă și incorporală fiind, primește mai întâi cele trei dimensiuni și generează așa-numitul «subiect secund», triplu dimensionat, apoi primește calitățile și dă mărimea compusă, așa cum, de pildă, căldura, triplu dimensionată, primind în plus uscăciunea, produce foc, iar cu răceală și umezeală, apă; (...). Deci în chip firesc mărimea deține al doilea loc în sânul categoriilor, iar calitatea al treilea; căci relativele nu sunt decât un raport anumit al celorlalte categorii, iar locul, timpul și celelalte categorii s-au desprins din acestea”¹¹⁸. Deducția sa justifică, la fel ca și la ceilalți comentatori, ordinea aristotelică de prezentare a categoriilor. Ammonius declară că primele patru categorii au un caracter elementar, celelalte șase rezultând din combinația substanței cu primele trei de după ea. Prin amestecul ei cu cantitatea produce locul și momentul, împreună cu calitatea produce acțiunea și pasiunea, iar combinată cu relativele produce posesiunea și poziția (ultima spunându-se paronimic de la așezare, care nu e altceva decât un relativ).

Constatăm că se încearcă printr-o astfel de deducție excluderea oricărui arbitrar din tabela aristotelică a categoriilor, mizând pe legăturile fiecărei categorii cu celelalte, legături pe care Aristotel nu le-a redat niciodată într-un mod atât de explicit. De altfel, nici unul dintre neoplatonici nu formulează ca atare întrebarea cu privire la existența vreunei deducții aristotelice a categoriilor ca atare ci asumă tacit faptul că ele sunt deductibile, depășind cadrul ontologic conturat de *Categoriile* în direcția unei adaptări la filosofia neoplatonică.

Astfel, o a treia trăsătură majoră a acestor comentarii neoplatonice constă în convingerea că este posibilă o armonizare a filosofiei platonice cu cea aristotelică, mai ales în cazul lui Porfir: „Platoniștii nu ar trebui să se plângă împreună cu Plotin că aceste categorii ale lui Aristotel eșuează în a da seama de Ideile platonice, căci *Categoriile* nu se referă la lucruri, ci doar la cuvinte în măsura în care semnifică lucruri, iar cuvintele sunt aplicate în primul rând lucrurilor din lumea sensibilă, și nu Ideilor din lumea inteligibilă”¹¹⁹.

Plotin va fi singurul care nu va face concesii în fața autorității aristotelice, ci va chestiona fiecare aspect problematic al doctrinei categoriilor, dar tot de pe poziții neoplatonice. Rămâne de văzut cât de legitime sunt obiecțiile sale; în orice caz, spre deosebire de urmașii săi, el a sesizat faptul că aceste categorii, în forma în care ni le-a lăsat Aristotel, nu sunt deductibile nici măcar ontologic; în acest sens, el va propune în *Enneade* propria listă categorială care să dea seama de lumea sensibilă conform propriei sale viziuni filosofice.

¹¹⁸ „Cele zece categorii la Ammonius”, în *op. cit.*, p. 269.

¹¹⁹ Richard Sorabji, „The ancient commentators on Aristotle”, în *op. cit.*, p. 2 (trad. n.).